

Samenwerken binnen leerarrangementen

2016 - 2017

Student: Linda Roovers

Onderzoeksgroep: Bregtje Subelack, Gudrun Vos

Begeleider PABO: Isabelle Franssen

Datum: 01-06-2017

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1. Probleemanalyse	4
1.1 Aanleiding en context	4
1.2 Probleemstelling	5
2. Theoretisch kader	6
21st Century Skills	6
Effectief samenwerken	6
Samenwerken	6
Samenwerkend leren	7
Coöperatief leren	7
Samenwerkend leren vs. Coöperatief leren	8
Samenwerken en de sociale ontwikkeling	9
Samenwerkingsvaardigheden voor het jonge kind	10
3. Onderzoeksvraag	12
Hoofdvraag	12
Deelvragen	12
4. Opzet van het onderzoek	13
4.1 Beschrijving en verantwoording dataverzameling	13
4.2 Respondenten	14
4.3 Instrumenten	15
Groepsinterview	15
Observatie	15
Semigestructureerd interview	15
4.4 Wijze van data-analyse	16
5. Resultaten	17
5.1 Deelvraag 1:	17
5.2 Deelvraag 2:	18
5.3 Deelvraag 3	21
6. Conclusies en aanbevelingen	22
6.1 conclusies	22
6.2 Kritische reflectie op onderzoeksproces	24
6.3 Praktische aanbevelingen en opbrengsten	25
7. Literatuurlijst	26
8. Bijlagen	28
8.1 Vragen groepsinterview.	29
8.1.1 Uitwerking groepsinterview	30
8.2 Interview groepsleerkrachten voorbeeldschool.	35
8.2.1 Interview groepsleerkracht a, groep ½.	36
8.2.2 Interview groepsleerkracht b, groep 4.	38
8.3 Observatieformulier voorbeeldschool	40
8.3.1 Observatieformulier voorbeeldschool groep ½.	43
8.3.2 Observatieformulier voorbeeldschool groep 4.	45
8.4 Interview ervaringsexpert voorbeeldschool.	50
8.4.1 Interview ervaringsexpert voorbeeldschool.	51
8.5 Interview Van den Oetelaar.	54
8.6 Taakrollen coöperatief leren.	55

Samenvatting

Het onderzoek dat voor u ligt is gericht op de vaardigheid samenwerken. Het doel is te onderzoeken op welke wijze samenwerken ingebed kan worden binnen leerarrangementen in de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool. Dit onderzoek vloeit voort uit het onderzoek van A. Klerkx wat dateert uit schooljaar 2015-2016 dat gericht was op het inzichtelijk maken van de reeds aanwezige vaardigheden die nodig zijn om te kunnen werken met leerarrangementen.

In het theoretisch kader worden de deelonderwerpen 21st Century Skills, effectief samenwerken, samenwerkend leren, coöperatief leren, de sociale context en de samenwerkingsvaardigheden belicht. Om tot antwoorden op de deel- en hoofdvragen te komen, is gekozen voor drie onderzoeksinstrumenten: één groepsinterview, vier observaties en drie semigestructureerde interviews.

Uit de gegevensverzameling blijkt dat de leerkrachten van de onderbouw van de onderzoeksschool unaniem kiezen voor coöperatief leren. Er dient draagvlak gecreëerd te worden en de doorgaande lijn moet gecoördineerd, geëvalueerd en gewaarborgd worden om het samenwerken een onderdeel te laten zijn van het onderwijs.

De resultaten van dit onderzoek hebben geleid tot aanbevelingen om te komen tot inbedding van samenwerken op de onderzoeksschool. Hierbij zal het van belang zijn dat samenwerken opgenomen wordt in de visie van de onderzoeksschool. Voor succesvolle implementatie dienen de vijf factoren van Förrer, Kenter en Veenman (2010) gehanteerd te worden. Daarnaast moet er scholing plaatsvinden op het gebied van coöperatief leren. Tot slot zal samenwerken geïntegreerd moeten worden binnen het onderwijsprogramma middels spel en leeractiviteiten.

1. Probleemanalyse

1.1 Aanleiding en context

In dit hoofdstuk wordt het kader geschetst van dit praktijkgericht onderzoek over het aanleren van samenwerkingsvaardigheden aan leerlingen van de onderbouw op de onderzoeksschool.

Dit onderzoek vindt plaats op basisschool x, een basisschool in Berlicum met 500 leerlingen verdeeld over 21 klassen en een team van 35 leerkrachten.

In de participatiemaatschappij wordt van iedereen verwacht een bijdrage te leveren en zelfverantwoordelijk te zijn. Dit om te blijven leren en zo flexibel om te gaan met ontwikkelingen. Hierbij zijn samenwerken en reflecteren op het eigen leerproces van belang om tot goed resultaat te komen (Platform Onderwijs2032, 2016). Het is zaak je bewust te zijn van jezelf en zorg te dragen voor de ander. Stichting SKIPOS (Stichting voor Katholiek en Interconfessioneel Primair Onderwijs in de gemeente Sint-Michielsgestel) waarvan de onderzoeksschool deel uitmaakt, stelt dat persoonlijkheidsvorming hiertoe belangrijk is. Dit kan bereikt worden door een actieve dialoog met kinderen en door integratie van vakoverstijgende vaardigheden. Platform Onderwijs2032 ziet vakoverstijgende vaardigheden als leervaardigheden, creëren, kritisch denken, probleemoplossend vermogen en samenwerken als solide basis voor alle leerlingen. Vanuit de samenleving wordt er een groter beroep gedaan op beheersing hiervan.

SKIPOS schrijft over deze vakoverstijgende vaardigheden in het beleidsplan 2015-2019:

‘Veranderende skills voor een veranderende wereld.’ SKIPOS stelt dat het zaak is om te veranderen, aan te passen en andere keuzes te maken. Op dit moment vindt de afstemming op de nieuwe kennissamenleving plaats. De kennissamenleving is gebaseerd op een leven lang leren en van burgers wordt verwacht dat ze flexibel zijn en zich steeds aanpassen aan de veranderende omstandigheden in leven, leren en werken (van den Oetelaar, 2012). Om ook háár leerlingen in voldoende mate voor te bereiden op de kennissamenleving heeft de onderzoeksschool een grote omslag gemaakt: Waar eerst met name kennisoverdracht van belang was, neemt kennisconstructie nu een steeds belangrijkere en grotere rol in. Kennisconstructie ontstaat en vindt plaats wanneer leerlingen al samenwerkend delen en combineren wat ze al weten en kunnen.

Als middel om te komen tot kennisconstructie heeft de onderzoeksschool in schooljaar 2014-2015 gewerkt met een pilot leerarrangementen waarin de 21e eeuwse vaardigheden verweven zitten. Zowel leerlingen als leerkrachten hebben dit positief ervaren en de directie heeft in 2015 besloten leerarrangementen te integreren in het onderwijs op de onderzoeksschool. Om kennisconstructie binnen het werken met leerarrangementen effectief te laten verlopen wordt van leerlingen verwacht dat ze door middel van samenwerken kennis en vaardigheden delen en combineren om zo tot een product of doel te komen. Op dit moment zijn de samenwerkingsvaardigheden een punt van verbetering op de onderzoeksschool. Uit observaties van de leerkrachten blijkt dat de samenwerkingsvaardigheden die gevraagd worden en vereist zijn om te komen tot een gemeenschappelijk doel of product door de leerlingen niet beheerst worden. Gezamenlijke leerdoelen worden om deze reden niet behaald. Het onderzoek gedaan door A.Klerkx (2016) bevestigt dit. Zij concludeert dat samenwerken een verbeterpunt is voor leerlingen op de onderzoeksschool en stelt dat het van belang is dat de leerlingen beschikken over samenwerkingsvaardigheden. Op de onderzoeksschool wordt gesproken van samenwerken wanneer een lerende in interactie met anderen in een onderwijsleersituatie onder gedeelde verantwoordelijkheid een leertaak uitvoert met een gemeenschappelijk doel of product (van der Linder & Haenen, 1999). Voortvloeiend uit het onderzoek van A.Klerkx (2016) stond het model samenwerkingsvaardigheden van Förer et al. (2010) centraal tijdens een teamvergadering. Dit model is plenair verkent. Daarna is gedurende de maanden april tot juli teambreed geëxperimenteerd met enkele coöperatieve werkvormen.

Samenwerken blijkt een voorwaarde om kennisconstructie middels het werken met leerarrangementen op de onderzoeksschool te laten slagen. De directie van de onderzoeksschool heeft de onderzoeksgroep de opdracht gegeven onderzoek te doen naar samenwerkingsvaardigheden om uiteindelijk te komen tot een inbedding van samenwerken op de onderzoeksschool. Om het samenwerken trapsgewijs in te voeren in het onderwijs op de onderzoeksschool, heeft de directie gesteld dat dit onderzoek zich moet richten op groep één tot en met groep vier.

1.2 Probleemstelling

Uit observaties uit de praktijk en onderzoek van A. Klerkx blijkt dat leerlingen van de onderzoeksschool over onvoldoende samenwerkingsvaardigheden beschikken. Samenwerken is van belang om in de huidige maatschappij goed te kunnen functioneren. Samenwerken is een voorwaarde om binnen leerarrangementen kennisconstructie goed te realiseren. De directie van de onderzoeksschool wil dat onderzocht wordt hoe samenwerken aangeleerd kan worden, wat van leerlingen ten aanzien van samenwerken verwacht mag worden en op welke manier het samenwerken ingebed kan worden in het onderwijs op de onderzoeksschool met als uiteindelijke doel het realiseren van kennisconstructie. Dit onderzoek richt zich op groep één tot en met groep vier.

Het doel van dit onderzoek is gericht op het verkrijgen van inzicht in de wijze waarop samenwerken aangeleerd kan worden in de groepen één tot en met vier om zo te komen tot inbedding van het samenwerken in deze groepen opdat kennisconstructie gerealiseerd wordt.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt het kernbegrip samenwerken uitgewerkt. Achtereenvolgens worden twee vormen van samenwerken toegelicht: samenwerkend leren en coöperatief leren. Ten slotte wordt de ontwikkeling van het jonge kind in relatie tot samenwerken uitgediept.

21st Century Skills

Samenwerken behoort tot een van de 21st Century Skills (Voogt & Roblin, 2010). De 21st Century Skills zijn 'generieke vaardigheden en daaraan te koppelen kennis, inzicht en houdingen die nodig zijn om te kunnen functioneren in en bij te dragen aan de kennissamenleving.' SLO (2014) omschrijft de vaardigheid samenwerken als volgt: Bij samenwerken gaat het om het gezamenlijk realiseren van een doel en anderen daarbij kunnen aanvullen en bijstaan. Het is het delen en combineren van wat je al weet waardoor kennisconstructie plaatsvindt. Samenwerken heeft een positief effect op het leerproces, maar ook op het leerrendement van kinderen.

Effectief samenwerken

Om de positieve effecten van samenwerken volledig te benutten zal samenwerken effectief ingezet moeten worden. Effectief samenwerken komt alleen van de grond wanneer de deelnemers een gezamenlijk doel kunnen en willen nastreven, rekening houdend met individuele doelen (Kolfschoten en Kuenen, 2015, p. 12). Ebbens en Ettekovén (2013) stellen dat kinderen in samenwerking met anderen hun gedachten moeten verwoorden en vergelijken. Deze activiteit bevordert het leren in sterke mate. Echter, kun je samen leren niet zomaar toepassen. 'Als samen leren niet meer inhoudt dan het willekeurig deponeren van opdrachten in willekeurig samengestelde groepjes kinderen is de scepsis over het leereffect van samenwerkende kinderen terecht. We noemen deze vorm van samen leren dan ook 'bij elkaar zitten' (Ebbens & Ettekovén, 2013). Vandaar dat Kolfschoten en Kuenen (2015) stelt dat de essentie van samenwerken ligt op structuur. Deze structuur biedt kinderen handvatten om hun inspanning af te stemmen en hun kennis te integreren. Samenwerken is een cognitief intensieve bezigheid. Het samenvoegen van verschillende kennis vergt creatief nadenken en duidelijk communiceren. De inhoudelijke kant is daarmee complex en vereist goede structurering en het creëren van gezamenlijk begrip (Kolfschoten & Kuenen, 2015). Dit zorgt dat bij elkaar zitten, samenwerken wordt.

Samenwerken

Thijs, Fisser en Hoeven, M. Van der (2014) hebben verschillende aspecten geformuleerd waar samenwerken specifiek om draait:

- verschillende rollen bij jezelf en anderen (h)erkennen;
- hulp kunnen vragen, geven en ontvangen;
- een positieve en open houding ten aanzien van andere ideeën;
- respect voor culturele verschillen;
- kunnen onderhandelen en afspraken maken met anderen in een team;
- kunnen functioneren in heterogene groepen;
- effectief kunnen communiceren.

Er bestaan twee vormen van samenwerken, samenwerkend leren en coöperatief leren. De kernaspecten van samenwerken zoals hierboven beschreven komen in beide vormen terug.

Samenwerkend leren

Samenwerkend leren is een vorm van teamleren, waarbij kinderen samenwerken om gemeenschappelijke doelen te bereiken. Johnson en Johnson (1994) hebben het volgende concept geformuleerd dat nog steeds geldig is: een samenwerkingssituatie waarin (effectief) leren voor ieder kind mogelijk wordt. De interactie staat hierin centraal (van der Burg & Sijsing, 2009). Samenwerkend leren biedt leerlingen de mogelijkheid om verkregen informatie zelf te bewerken, oefenen, herformuleren en toe te passen waardoor kennis eigengemaakt wordt. De ontwikkeling van het zelfstandig leren van kinderen wordt gestimuleerd. Wanneer samenwerkend leren gestructureerd wordt toegepast, worden er sociale vaardigheden ontwikkeld die kinderen nodig hebben om in de huidige maatschappij te kunnen functioneren.

Johnson, Johnson en Holubec (1994) hebben de instructiestrategie van samenwerkend leren ontwikkeld waarin verschillende aspecten van samenwerken, geformuleerd door Thijs et al. (2014), terugkomen. De instructiestrategie bestaat uit vijf basiskenmerken: positieve wederzijdse afhankelijkheid, individuele aanspreekbaarheid, directe interactie, samenwerkingsvaardigheden en tot slot evaluatie en bijstelling.

Ten eerste heerst er een *positieve wederzijdse afhankelijkheid*. Kinderen zijn van elkaar afhankelijk om tot leren te komen. Het doel wordt alleen behaald als inzet en inspanning van ieder groepslid aanwezig is. Kinderen moeten hun kwaliteiten bundelen waardoor ze van elkaars inzet kunnen profiteren. Zo leren ze dat samenwerken profijt heeft en ze beseffen dat ieder groepslid nodig is om als groep succesvol te zijn. Ook is ieder groepslid *individueel aanspreekbaar*. Iedere individu levert zijn bijdrage aan de opdracht. Betrokkenheid en actief meedoen wordt gestimuleerd door ieder een rol of taak te geven. Thijs et al., (2014) benoemt dat het belangrijk is om ook deze verschillende rollen te (h)erkennen. Daarnaast spreken Johnson, Johnson en Holubec (1994) van *directe interactie*. Kinderen zijn actief met elkaar aan het communiceren tijdens de opdracht. Kinderen wisselen ideeën of informatie uit, verwoorden hun gedachtegang, corrigeren elkaar en leggen de stof aan elkaar uit. Thijs et al., (2014), Ebben en Ettekoven (2016), en Kolfshoten en Keunen (2015) stellen wel dat de communicatie effectief moet zijn, anders vindt er geen effectieve samenwerking plaats zoals onder het kopje effectief samenwerken te lezen is. Daarom zijn in de instructiestrategie ook de *samenwerkingsvaardigheden* opgenomen. Deze samenwerkingsvaardigheden zijn van belang om effectief te kunnen samenwerken. Het is de taak van de leerkracht om de samenwerkingsvaardigheden die aanbod komen te oefenen. Door het regelmatig oefenen raken kinderen vertrouwd met de vaardigheden. De instructiestrategie eindigt met de *evaluatie en bijstelling* van groepsprocessen. Ten slotte komt het evalueren. Dit is op het gebied van kennis en vaardigheden. Hierbij worden positieve en negatieve aspecten van samenwerken benoemd en de manier waarop dit verbeterd kan worden.

Coöperatief leren

Coöperatief leren is een vorm van actief en constructief leren. In onze moderne samenleving gaat het niet meer alleen om het overdragen van kennis door de leerkracht, maar is het ook noodzakelijk dat kinderen zelf leren informatie te verzamelen en die te verwerken (Förrer et al, 2010, p. 13).

Dillenbourg en Specht (2008) stelt dat het leren als gevolg van sociale interactie essentieel is voor coöperatief leren. Johnson en Johnson (1994) bevestigen deze essentie van het sociaal interactief leren, maar voegen hieraan toe dat er bij het coöperatief leren een gemeenschappelijk doel moet zijn.

Coöperatief leren werkt net zoals samenwerkend leren met de 'vijf basiskenmerken' van de instructiestrategie (Johnson, Johnson & Holubec, 1994). Daarnaast maakt het coöperatief leren gebruik van de 'zes sleutelbegrippen' van Kagan (1990): teams, coöperatief management, de wil om samen te werken, de vaardigheid om samen te werken, de basisprincipes van het GIPS-model en ten slotte structuren. Binnen het coöperatief leren werkt men in *teams*. Het ideale team bestaat uit vier

personen die elkaar kennen, elkaar accepteren en elkaar steunen. De groepen zijn heterogeen samengesteld op prestatieniveau en blijven minimaal zes weken bij elkaar. De klas dient op een manier ingericht te zijn dat er goed samengewerkt kan worden. De tafels staan zo tegen elkaar dat ieder groepslid goed contact met zijn teamgenoot heeft. Dit valt onder het *coöperatief management* en krijgt meer vorm door het instellen van routines. Dit zijn dagelijks terugkerende gewoonten om meer effectieve leertijd en een positieve sfeer te realiseren. Daarnaast wordt er een maximaal leerresultaat behaald wanneer er *de wil is om samen te werken*. Zo werkt men aan sympathie, respect en vertrouwen tussen kinderen. Taak- en beloningsstructuren dragen ook bij aan de wil om samen te werken. Maar de leerlingen moeten wel over *vaardigheden beschikken om samen te werken*. Tijdens de coöperatieve opdrachten gebruiken kinderen deze vaardigheden om met elkaar te communiceren. Dit kan op verschillende manieren worden geoefend en bevorderd; door voorbeeldgedrag, rollenspelen, observeren, geven van positieve feedback, door het oefenen van specifieke sociale vaardigheden en reflectie. Daarnaast worden in de zes sleutelbegrippen de *basisprincipes van het GIPS-model* weergegeven, zie tabel 1. En wordt er gewerkt aan coöperatieve structuren. In deze *structuren* werken kinderen in groepjes om hun samenwerkingsvaardigheden te verbeteren.

Gelijke deelname	De leerlingen nemen op een gelijke wijze deel aan de activiteit, waardoor meeliften niet mogelijk is.
Individuele aansprakelijkheid	Alle leerlingen binnen de groep zijn aanspreekbaar voor het verloop en het resultaat. Iedereen heeft zijn eigen inbreng en is hier verantwoordelijk voor.
Positieve wederzijdse afhankelijkheid	De leden binnen een samenwerkingsgroep hebben elkaar nodig om tot het eind resultaat te komen.
Simultane interactie	De leerlingen zijn gelijktijdig actief met het onderwerp of de leerstof. Dit gebeurt door met elkaar te praten en naar elkaar te luisteren.

Tabel 1. GIPS-model (Kagan, 2014)

Coöperatieve structuren zijn specifieke didactische werkvormen. De vier basisprincipes van het GIPS-model, zie tabel 1, vormen de didactische structuren. De werkvormen zijn gemakkelijk aan te leren, te gebruiken en kunnen langdurig worden toegepast (Kagan, 2014, p. 7). Wanneer de structuren deel uitmaken van de manier van lesgeven, is coöperatief leren een deel van iedere les. Kagan (2014) stelt zelfs dat de structuren de kracht hebben het onderwijs te veranderen en gedeeltelijk oplossingen te bieden voor de grootste uitdagingen in het onderwijs: de kinderen te voorzien van vaardigheden voor de 21ste eeuw.

Samenwerkend leren vs. Coöperatief leren

De term 'samenwerkend leren' wordt vaak in verband gebracht met de term 'coöperatief leren'. Förrer et al. (2010) geeft aan dat deze twee termen in de literatuur door elkaar worden gebruikt. Toch is samenwerkend leren iets anders dan coöperatief leren. Bij samenwerkend leren werken meerdere leerlingen samen aan een opdracht. Ze hebben elkaar niet nodig om de opdracht tot een goed einde te brengen. Ebbens en Ettekoven (2013), Förrer et al. (2010), Kagan (2011) en Kolfshoten en Kuenen (2015) stellen dat samenwerken gestructureerd toegepast moet worden om ook echt tot effectieve samenwerking te komen. 'Alleen wanneer samenwerkend leren gestructureerd wordt toegepast, worden er sociale vaardigheden ontwikkeld die kinderen nodig hebben om in de huidige maatschappij te functioneren' (Ebbens en Ettekoven, 2013). Waar samenwerkend leren zelf gestructureerd toegepast moet worden, is coöperatief leren van zichzelf al een gestructureerde manier van samenwerken. 'Coöperatief leren is een onderwijsleersituatie waarin de leerlingen in kleine groepen op een gestructureerde manier samenwerken aan een leertaak met een gezamenlijk doel' (Förrer et al., 2010, p. 11). Förrer et al. (2010) stelt dat er pas van coöperatief leren kan worden gesproken als de basisprincipes zijn te vinden in het proces. Zoals te zien is in tabel 1. Volgens F. Van den Oetelaar (zie Bijlage 8.5) is het individuele kind belangrijker ten

opzichte van samenwerken dan de manier van samenwerken. Ieder kind is anders in zijn ontwikkeling en daarom zijn individuele doelen effectiever. Wanneer een kind weet aan welke vaardigheden hij gaat werken en hierover ook in gesprek kan gaan, heeft dit baat bij de ontwikkeling van samenwerken. En wanneer de leerkracht een begeleidende en coachende rol kan bieden, krijgen de leerlingen de kans om van en met elkaar te leren.

Samenwerken en de sociale ontwikkeling

In de leerlijn van SLO (2014), gericht op sociale vaardigheden en relaties, staat beschreven dat kinderen vanaf acht jaar kunnen samenwerken in een groep. Piaget (1985) beschrijft dat kinderen voor ongeveer het zevende jaar nog te egocentrisch zijn om te kunnen samenwerken in een groep. Deze stelling wordt de laatste jaren door nauwkeurige observaties steeds meer ondergraven. Kohnstamm (2011) stelt dat wanneer sociaal spelen wordt beschreven als het delen van speeltjes en het spelen van rollen volgens bepaalde regels, het duidelijk is dat jonge kinderen nog veel te leren hebben. Als 'sociaal' echter geïnterpreteerd wordt als interesse in de aanwezigheid van een ander, zijn jonge kinderen vanaf het begin sociaal ingesteld. 'De constatering dat de neiging tot spelen kinderen is aangeboren, wil niet zeggen dat stimulering door anderen niet belangrijk is' (Kohnstamm, 2011, p. 296). Ook Förrer et al. (2010) stelt dat jonge kinderen juist moeten samenwerken: het 'ik-perspectief' moet meer gericht worden op het 'wij-perspectief', zodat jonge kinderen geleidelijk leren rekening te houden met anderen en zich verplaatsen in anderen. Wanneer er wordt gekeken naar leren samenwerken ligt er in de onderbouw een sterk accent op het opbouwen van betrokkenheid en het ontwikkelen van samenwerkingsvaardigheden (Förrer et al., 2010). F. Van den Oetelaar (zie Bijlage 8.5) bevestigt dat jonge kinderen vaak nog egocentrisch zijn. Daarom stelt hij dat je leerlingen uit groep 1 heterogeen kunt laten samenwerken met leerlingen uit groep 3. Doordat leerlingen van elkaar zien dat het ook anders kan, dat je niet alleen voor jezelf hoeft te kiezen, zullen zij zich ontwikkelen in het samenwerken. Hierdoor zal ook het 'ik-perspectief' gericht worden op het 'wij-perspectief', zoals Förrer et al. (2010) dit benoemd.

Het is van belang dat een kind zijn eigen wensen en ideeën leert afstemmen op de eisen van de omgeving en de belangen van anderen. Zo vindt het een balans tussen initiatief nemen zonder anderen daarmee te belemmeren en voldoende zijn eigen weg te gaan, zonder bang te zijn dat een ander het niet goed zal vinden. Een goede mogelijkheid om dit te leren is door middel van spel (de Bil, 2015). Spel is een goede manier om samenwerken te ontdekken. Het is een natuurlijke manier van leren. Wanneer spel in alle bouwen van de basisschool een plaats krijgt kunnen kinderen zich optimaal gaan ontwikkelen op het gebied van samenwerken (F. van den Oetelaar, zie Bijlage 8.5).

Projectgroep medisch psychologische kliniek Leuven (2006) heeft een indeling naar leeftijd van kleuters in contact met andere kleuters opgesteld. Voor kleuters vanaf 4 jaar is het parallelspel vooral van toepassing. Iedereen speelt in dezelfde ruimte, maar naast elkaar. Meestal is het eerste contact basaal. Als het klikt gaan de kinderen op zoek naar dingen die ze samen kunnen doen. Vanaf de leeftijd van 5 jaar krijgen de leerlingen meer contact met anderen en een meer persoonlijk karakter. Waar ze eerst samen gingen spelen omwille van de interesse in een bepaald speelgoed, gaan ze nu samenspelen omwille van een bepaald persoon. In het samenspel treedt een zekere rolverdeling op. Er is sprake van een beurtsysteem. Zo krijgt iedereen de kans om de interessante rollen te spelen.

Vanaf de leeftijd van 6 jaar ontstaan er stabielere relaties, vriendschappen tussen leerlingen. Onder de kleuters ontstaat de drang om zich met elkaar te vergelijken. Door het toenemen van de samenwerking treedt er ook een grotere rivaliteit op. Dit gebeurt in de vorm van 'wedstrijdjes'. Hierdoor leren ze tegenslagen te verdragen, zich aan spelregels te houden en geconcentreerd een doel na te streven (Baeten, Custers, Donni, Erlingen en Fransen, 2006)

Samenwerkingsvaardigheden voor het jonge kind

Gezien de ontwikkelingsfase van kinderen van de onderbouw, mag een leerkracht niet verwachten dat samenwerken vanzelf gaat. Het jonge kind is aanvankelijk sterk op zichzelf gericht. Leren samenwerken start voor jonge kinderen vanuit het handelen en het ervaren. Het is de taak van de leerkracht om aandacht te besteden aan de samenwerkingsvaardigheden en de betrokkenheid op elkaar. Förrer et al. (2010) geven een opbouw weer van samenwerkingsvaardigheden waar in de basisschoolperiode aan gewerkt kan worden, tabel 2. Gezien dit onderzoek ligt de focus op de basisvaardigheden en voortgezette vaardigheden uit dit schema.

Basisvaardigheden	Voortgezette vaardigheden	Vaardigheden voor gevorderde groepen
• elkaars naam gebruiken • elkaar aankijken tijdens het praten • vriendelijk op elkaar reageren • elkaar gelegenheid geven mee te doen • een inbreng durven hebben • zo duidelijk praten dat anderen je kunnen verstaan • meewerken aan de groepsopdracht • luisteren naar elkaar • elkaar uit laten praten • de inbreng van een ander accepteren • bij je groepje blijven • rustig praten en werken • materiaal met elkaar delen • om de beurt praten • aan de taak doorwerken tot deze af is	• vragen stellen aan elkaar • reageren op wat een ander zegt • af en toe herhalen wat iemand zegt • elkaar vragen hardop te denken • elkaar aanmoedigen mee te doen • elkaar een complimentje geven • ondersteunende opmerkingen maken • met alle groepsleden samenwerken • elkaar aanbieden iets uit te leggen • hulp vragen aan een ander • elkaar helpen zonder voor te zeggen • het werk plannen • richting geven aan de uitvoering van de taak • af en toe de voortgang samenvatten • elkaar herinneren aan de opdracht	• je in het standpunt van een ander verplaatsen • verschil van mening accepteren • ook op langere termijn een goede relatie behouden • overeenstemming met elkaar bereiken • kritiek formuleren op ideeën, niet op personen • met elkaar problemen oplossen • op een vriendelijke manier zeggen dat je het ergens niet mee eens bent • verschillende ideeën integreren • ideeën verder uitbouwen • de groep stimuleren, motiveren

Tabel 2. Overzicht van de samenwerkingsvaardigheden (Förrer et al., 2010)

De basisvaardigheden hebben betrekking op het functioneren in een groep en gericht zijn op anderen in het algemeen. Förrer et al. (2010) stellen dat het belangrijk is dat kinderen ervaren dat je samen meer kunt bereiken dan alleen en dat je elkaar soms nodig hebt om iets voor elkaar te krijgen. De vaardigheden verdienen aandacht, gedurende de gehele basisschoolperiode. De basisvaardigheden zijn onder te verdelen in subgroepen, zie tabel 3.

Prettige omgang met elkaar • elkaars naam gebruiken • elkaar aankijken tijdens het praten • vriendelijk op elkaar reageren • elkaar gelegenheid geven mee te doen	Eigen initiatief • een inbreng durven te hebben • zo duidelijk praten dat anderen je kunnen verstaan • meewerken aan de groepsopdracht
Gericht zijn op anderen • luisteren naar elkaar • elkaar laten uitpraten • de inbreng/bijdrage van een ander accepteren	Je houden aan afspraken • bij je groepje blijven • rustig praten en werken, andere groepen niet storen • materiaal met elkaar delen • om de beurt praten • aan de taak doorwerken tot deze af is

Tabel 3. Basisvaardigheden (Förre et al., 2010)

De voortgezette vaardigheden kunnen pas worden aangeleerd wanneer de basis van samenwerkingsvaardigheden is gelegd. De voortgezette vaardigheden helpen kinderen zich verder te ontwikkelen om het samenwerken in groepjes nog beter te laten verlopen. De voortgezette vaardigheden zijn onder te verdelen in subgroepen, zie tabel 4.

Communicatie • vragen stellen aan elkaar • reageren op wat een ander zegt • af en toe herhalen wat iemand zegt • elkaar vragen hardop te denken	Betrokkenheid bij de groep • elkaar aanmoedigen mee te doen • elkaar een complimentje geven • ondersteunende opmerkingen maken • met alle andere groepsleden samenwerken
Helpen • elkaar aanbieden iets uit te leggen • hulp vragen aan een ander • elkaar helpen zonder voor te zeggen	Doelgericht werken • het werk plannen: eerst dit, dan dat • richting geven aan de uitvoering van de taak • af en toe voortgang samenvatten • elkaar herinneren aan de opdracht

Tabel 4. Voortgezette vaardigheden (Förre et al., 2010)

3. Onderzoeksvraag

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn drie deelvragen geformuleerd. Deelvraag één wordt onderzocht op de onderzoeksschool om de mening en visie van de leerkrachten van de groepen één tot en met vier, ten aanzien van samenwerkend leren en coöperatief leren, in beeld te brengen.

Deelvraag twee en drie worden onderzocht op een voorbeeldschool. Hiervoor is gekozen omdat op de onderzoeksschool geen eenduidige en gestructureerde vorm van samenwerken wordt toegepast waardoor gezocht is naar een 'good practice'. Deze voorbeeldschool is enkele jaren geleden gestart met het integreren van samenwerken binnen het onderwijs op de school. Daarnaast wordt gewerkt met projecten welke vergelijkbaar zijn met de leerarrangementen op de onderzoeksschool. Dat maakt de voorbeeldschool passend voor dit onderzoek.

Hoofdvraag

Hoe kan samenwerken ingebed worden binnen leerarrangementen in de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool?

Deelvragen

1. Op welke wijze denken leerkrachten dat aspecten van samenwerkend leren en coöperatief leren vormgegeven kunnen worden op de onderzoeksschool?
2. Op welke wijze worden de vijf basiskenmerken van de instructiestrategie gestimuleerd op een voorbeeldschool?
3. Hoe krijgt samenwerken in de praktijk vorm op een voorbeeldschool?

4. Opzet van het onderzoek

In dit hoofdstuk wordt de opzet van het onderzoek uitgewerkt. Hier bevindt zich de beschrijving en verantwoording van de dataverzameling. Daarnaast wordt hier uitgewerkt wie de respondenten zijn en welke instrumenten zijn gebruikt, en voor welke wijze van data-analyse is gekozen. Uiteindelijk is het doel om de onderzoeksvraag: *‘Hoe kan samenwerken ingebed worden binnen leerarrangementen in de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool?’* te kunnen beantwoorden.

4.1 Beschrijving en verantwoording dataverzameling

Zoals in het theoretisch kader is beschreven behoort samenwerken tot één van de 21st Century Skills (Voogt & Roblin, 2010). Er is gekeken naar effectief samenwerken en naar de verschillende vormen van samenwerken. Uit het theoretisch kader blijkt dat de samenwerkingsvaardigheden in verschillende vormen van samenwerken terugkomen. Deze theorieën worden gebruikt als voeding voor de deelvragen. Er zijn drie deelvragen opgesteld. Bij iedere deelvraag is weergegeven welk instrument gehanteerd wordt om de vraag te beantwoorden.

1. *Op welke wijze denken leerkrachten dat aspecten van samenwerkend leren en coöperatief leren vormgegeven kunnen worden op de onderzoeksschool?*

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden is gekozen voor een groepsinterview met de leerkrachten van de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool (Baarda, Hulst & Goede, 2015). Het doel van het gesprek is meer inzicht krijgen in de verschillende aspecten van samenwerken, in een veilige en stimulerende omgeving (Litosseliti, 2003, p. 1). Er is voor een semigestructureerd groepsinterview gekozen om de leerkrachten de mogelijkheid te geven hun mening te geven en hierbij de voorkeur voor een bepaalde vorm van samenwerken voldoende onder woorden te brengen. Zij worden uitgenodigd beschikbare kennis, opvattingen en overtuigingen te expliciteren, aan te vullen en uit te bouwen, waardoor betekenisvolle en relevante informatie beschikbaar komt. Door gebruik te maken van het groepsinterview wordt in relatief korte tijd kwalitatieve data verzameld en een stem gegeven aan de groep (Lange, Schuman & Montesano, 2011). Voor de leerkrachten van de onderzoeksschool is dit een veilige setting waarin zij hun mening kunnen geven. Vanuit de intervisiebijeenkomsten die driemaal per jaar plaats vindt op de onderzoeksschool zijn de leerkrachten bekend met een groepsgesprek.

2. *Op welke wijze worden de vijf basiskennmerken van de instructiestrategie gestimuleerd op een voorbeeldschool?*

Bovenstaande deelvraag wordt beantwoord middels een observatie. Twee onafhankelijke personen voeren dezelfde observatie uit. Hierna worden de bevindingen gezamenlijk bekeken. Er is gekozen voor een gestructureerde observatie vanaf de zijlijn door middel van een checklist (Baarda, Bakker, Fischer, Julsing, Goede, Peters & Velden, 2015). Hierbij wordt rekening gehouden met de aanwijzingen van Harinck (2009) om zo een precieze weergave te krijgen van bepaalde gedragingen, zoals het hanteren van dezelfde observant, observatietijd en observatielijst. Tijdens de observatie worden de verschillende samenwerkingsvaardigheden die opgesteld zijn door Förrer et al. (2010) bekeken. Er wordt bekeken hoe deze vaardigheden zichtbaar zijn en op welke wijze deze vaardigheden gestimuleerd worden. De observatie vindt plaats op een voorbeeldschool. Op de voorbeeldschool wordt er gewerkt met projecten. De manier van werken tijdens deze projecten is vergelijkbaar met de manier van werken tijdens de leerarrangementen. Daarom is ervoor gekozen om de projecttijd kwalitatief te observeren. Er worden twee groepen geobserveerd, dit zijn groep 1/2 en groep 4. In iedere groep worden de vijf basiskennmerken van Johnson, Johnson en Holubec (1994) klassikaal geobserveerd. Voor de observatie van de samenwerkingsvaardigheden zijn in iedere klas een drietal groepjes geobserveerd. In de groepen 1 worden alleen de basisvaardigheden geobserveerd, in groep 4 ook de voorgezette vaardigheden. Dit omdat er eerst een basis dient te zijn voordat de voortgezette vaardigheden aangeleerd kunnen worden. Voorafgaand aan de observaties vinden twee semigestructureerd interview plaats met de groepsleerkrachten over de manier van

stimuleren van de vijf basiskenmerken. Zo kan er tijdens de observatie gekeken worden of de vijf basiskenmerken zichtbaar zijn en op welke wijze ze extra gestimuleerd worden. Voor het semigestructureerd interview worden dezelfde criteria gehanteerd zoals beschreven voor deelvraag drie.

3. Hoe krijgt samenwerken in de praktijk vorm op een voorbeeldschool?

Deelvraag drie wordt beantwoord door het afnemen van een semigestructureerd interview met een ervaringsexpert uit de praktijk. Voor dit instrument is gekozen om meer de diepte in te gaan met het onderzoek vanwege de mogelijkheid tot doorvragen. De ervaringsexpert is werkzaam op de voorbeeldschool en heeft expertise op het gebied van zowel samenwerken als leerarrangementen als de integratie van samenwerken binnen leerarrangementen. Het interview zal vooral gericht zijn op het inzichtelijk maken van het te doorlopen proces van integratie en inbedding van samenwerkingsvaardigheden binnen leerarrangementen. De resultaten van dit interview zullen dienen als input voor het groepsinterview met de leerkrachten van groep één tot en met vier van de onderzoeksschool.

4.2 Respondenten

Voor dit onderzoek zijn drie groepen respondenten gevraagd. Allereerst worden de leerkrachten van de onderbouw van de onderzoeksschool bij dit onderzoek betrokken. Deze leerkrachten zijn werkzaam in de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool, de doelgroep waar dit onderzoek zich op richt.

Naam	Leeftijd	Geslacht	Groep	Werkervaring in het onderwijs
Leerkracht 1	32 jaar	Vrouw	1/2	10 jaar
Leerkracht 2	22 jaar	Vrouw	1/2	2 jaar
Leerkracht 3	30 jaar	Vrouw	1/2	8 jaar
Leerkracht 4	52 jaar	Vrouw	1/2	31 jaar
Leerkracht 5	33 jaar	Vrouw	1/2	6 jaar
Leerkracht 6	58 jaar	Vrouw	3	30 jaar
Leerkracht 7	37 jaar	Vrouw	3	16 jaar
Leerkracht 8	34 jaar	Vrouw	4	12 jaar
Leerkracht 9	25 jaar	Vrouw	4	2 jaar

Tabel 5. Weergave respondenten deelvraag 1.

Verder is er gekozen een semigestructureerde interviews met een ervaringsexpert uit het veld. De ervaringsexpert heeft onderwijskunde gestudeerd en is sinds 2008 werkzaam als leerkracht in het basisonderwijs en als onderwijskundig teamleider. Momenteel is hij bezig met het werken met leerarrangementen, geeft hij lezingen over de 21st Century Skills en is hij actief bezig geweest met het stimuleren van samenwerken op de basisschool waar hij werkzaam is. De ervaringsexpert heeft de basisopleiding 21st Century Skills ontwikkeld in samenwerking met F. Van den Oetelaar en A. Horsten. De ervaringsexpert is representatief voor dit onderzoek omdat samenwerken binnen leerarrangementen wordt onderzocht en hij actief bezig is met leerarrangementen en de 21st Century Skills.

Ten slotte vinden er twee interviews plaats met de groepsleerkrachten van de voorbeeldschool. Zij begeleiden de eigen groep in het samenwerkingsproces en stimuleren de leerlingen om tot samenwerking te komen. De keuze voor deze groepsleerkrachten is gebaseerd op een gesprek met de adjunct-directeur. Waarna hij aan verschillende klassen heeft gevraagd wie er bereid is om aan dit onderzoek deel te nemen. Deze twee groepsleerkrachten waren enthousiast over het onderzoek omdat zij in de werkgroep 'samenwerken' zitten van de voorbeeldschool.

Naam	Leeftijd	Geslacht	Groep	Werkervaring in het onderwijs
Leerkracht a	34 jaar	Vrouw	1/2	9 jaar
Leerkracht b	30 jaar	Vrouw	4	8 jaar

Tabel 6. Weergave respondenten deelvraag 2.

4.3 Instrumenten

De deelvragen zijn leidend geweest voor de keuze van de onderzoeksinstrumenten. Hieronder worden groepsinterview, observatie en semigestructureerd interview verder uitgewerkt.

Groepsinterview

Er is voor een semigestructureerd groepsinterview gekozen om zo alle leerkrachten de mogelijkheid te bieden hun mening te geven. Zij mogen met beschikbare kennis, opvattingen en overtuigingen komen omtrent de aspecten van samenwerken. Waardoor betekenisvolle en relevante informatie beschikbaar komt. Het groepsinterview heeft al doel inzicht krijgen in de manier waarop aspecten van samenwerken vormgegeven kunnen worden. Er is gekozen voor het houden van een groepsinterview zodat interactie tussen de respondenten mogelijk is (Donk & Lanen, 2012). Opmerkingen en meningen kunnen inspirerend zijn voor andere respondenten, waardoor men aan het denken gezet wordt. Ook kan het zijn dat respondenten zich gesteund voelen door andere aanwezigen en hierdoor bepaalde opvattingen bespreekbaar durven maken. In tegenstelling kan het ook zijn dat respondenten elkaar beïnvloeden of juist iets niet durven zeggen (Donk & Lanen, 2012). Gezien de ervaringen van de respondenten met groeps gesprekken en de onderlinge contacten tussen de respondenten worden de nadelen door deze vorm van data verzamelen klein geacht, waardoor de informatie betrouwbaar is. Bij het opstellen van vragen voor het groepsinterview is gebruik gemaakt van het theoretisch kader. Voorafgaand aan het groepsinterview wordt een korte presentatie gegeven om de kernbegrippen die aan de orde komen te verduidelijken. Het groepsinterview zal starten vanuit het belang van samenwerken (Thijs, et al., 2014). Vervolgens wordt de definitie gegeven van effectief samenwerken (Kolschoten & Kuenen, 2015, p. 12). Tot slot worden de begrippen samenwerkend leren en coöperatief leren naast elkaar geplaatst om zo de overeenkomsten en verschillen inzichtelijk te maken.

Observatie

Om antwoord te krijgen op deelvraag twee is er gekozen voor een observatie op een voorbeeldschool. Middels deze observatie wordt er gekeken hoe samenwerken op een voorbeeldschool zichtbaar is en hoe dit gestimuleerd wordt. De onderzoeksgroep heeft zelf een observatielijst samengesteld. Voor deze lijst is gebruik gemaakt van de theorie rondom samenwerkingsvaardigheden (Förster et al., 2010) en de theorie rondom de vijf basiskennmerken (Johnson, Johnson & Holubec, 1994). De lijst is vormgegeven in een tabel, zodat tijdens de observatie waargenomen kan worden hoe de vaardigheid zichtbaar is. Er worden in iedere klas drie groepjes geobserveerd. Tijdens de tien minuten durende observatie wordt gekeken of een bepaalde vaardigheid waarneembaar is of niet waarneembaar. Wanneer een vaardigheid waarneembaar is wordt ook de manier van stimulatie opgeschreven. Alle observaties zijn door twee onafhankelijke observanten verricht om inter beoordelaarsbetrouwbaarheid te waarborgen. Omdat de observanten geen interventies plegen tijdens de observatie, is gekozen voor een gestructureerde observatie vanaf de zijlijn door middel van een checklist (Baarda et al., 2015) en (Kallenberg & Koster, 2011). Daarnaast is rekening gehouden met aanwijzingen van Kallenberg en Koster (2011) en Harinck (2009) zoals het hanteren van observatietijd en een observatielijst. De observatie is opgenomen in bijlage 8.3.

Semigestructureerd interview

Er is gekozen voor een semigestructureerd interview (Baarda, Hulst & Goede, 2015). Dit geeft de

interviewer de vrijheid het vraaggesprek spontaan en soepel af te stemmen op de geïnterviewde en de concrete context. Vooraf zijn de interviewvragen naar de geïnterviewde gemaaild zodat hij zich heeft kunnen voorbereiden. Tijdens het interview wordt er gebruik gemaakt van audio apparatuur om zo het interview vast te leggen en de uitwerking ervan te vergemakkelijken (Lange, Schuman & Montesano, 2016). Er is gekozen voor de face-to-face interviewmethode. Dit is een gespreksvorm waarin de interviewer, de gewenste informatie verzamelt door middel van het stellen van vragen, aan de geïnterviewde, die zich voornamelijk beperken tot het geven van antwoorden op de gestelde vragen (Boeije, Hart & Hox, 2009). Het semigestructureerde interview is opgenomen in bijlage ...

4.4 Wijze van data-analyse

De kernbegrippen: positieve wederzijdse afhankelijkheid, individuele aanspreekbaarheid, directe interactie, samenwerkingsvaardigheden en evaluatie en bijstelling van de instructiestrategie opgesteld door Thijs et al., (2014) en de samenwerkingsvaardigheden opgesteld door Förrer et al. (2010) komen terug in het onderzoeksinstrument observatie. Om de validiteit en betrouwbaarheid van de observatiegegevens te waarborgen, zijn deze dezelfde dag genoteerd. De observaties zijn tegelijkertijd uitgevoerd door twee onafhankelijke personen. Deze observaties worden in twee klassen uitgevoerd, waarbij in iedere klas drie groepjes samenwerkende kinderen worden geobserveerd, wat neerkomt op zes observaties. Hierbij wordt gekeken welke basis- en voortgezette samenwerkingsvaardigheden waarneembaar zijn en wordt geobserveerd op welke wijze deze vaardigheden door de leerkracht gestimuleerd worden. De zes observaties worden met elkaar vergeleken om overeenkomsten inzichtelijk te maken. De twee observanten vergelijken en analyseren de observaties gezamenlijk. De analyses worden weergegeven in tabellen. De afgenomen interviews worden verwerkt als transcript, het transcript wordt ter akkoord naar de geïnterviewde gestuurd. Na akkoord wordt gelabeld. Voor het groepsinterview wordt gelabeld op 'Coöperatief leren versus Samenwerkend leren', 'Onderwijs', en 'Behoeftel leerkracht'. Het semigestructureerde interview met de ervaringsexpert wordt gelabeld op 'aanpak van samenwerken', 'rol van de leerkracht' en 'opbrengst van samenwerken'. Om de resultaten hiervan in beeld te brengen wordt samengevat per label.

5. Resultaten

In dit hoofdstuk wordt de data-analyse weergegeven, geordend per deelvraag.

5.1 Deelvraag 1: Op welke wijze denken leerkrachten dat aspecten van samenwerkend leren en coöperatief leren vormgegeven kunnen worden op de onderzoeksschool?

Onderstaande tekst is een samenvatting van het groepsinterview waaraan de leerkrachten van de onderbouw van de onderzoeksschool hebben deelgenomen. Aan de hand van de verschillende thema's die besproken zijn, worden de resultaten weergegeven. Deze thema's zijn: coöperatief leren versus samenwerkend leren, samenwerken als onderdeel van het onderwijs en behoefte van de leerkracht.

Coöperatief leren versus samenwerkend leren:

Alle deelnemende leerkrachten aan het groepsinterview verkiezen coöperatief leren boven samenwerkend leren. Eén van de negen leerkrachten benoemt hierbij specifiek dat het passend is bij de visie van de onderzoeksschool op het gebied van leerarrangementen en de leerkracht als begeleider en coach. Vier van de negen leerkrachten onderbouwen de keuze voor coöperatief leren met de vele werkvormen die toegepast kunnen worden en ook gemakkelijk in te zetten en uit te bouwen zijn. Drie van de negen leerkrachten beargumenteren hun keuze door te wijzen op de gestructureerde vorm van samenwerken door de basisprincipes (Kagan, 2014) en de coöperatieve rollen. Zie bijlage 8.5.

Samenwerken als onderdeel van het onderwijs:

Vijf van de negen leerkrachten benoemen dat er geïnvesteerd moet worden in de eerste jaren van het invoeringsproces van het samenwerken, zodat samenwerken een onderdeel van het onderwijs wordt. Het moet voor de leerlingen 'normaal' worden. Drie van de negen leerkrachten voegen hieraan toe dat coöperatief leren een gestructureerde vorm van samenwerken is. Door deze structuur is het goed door te voeren in het onderwijs. In de beginjaren door middel van spel en later uitbouwen naar samenwerken binnen leerarrangementen. Twee van de negen leerkrachten stellen dat een voorwaarde om tot samenwerken te komen een goed klassenklimaat is: "Ik denk dat je sowieso een goed klassenklimaat moet hebben in de groep om tot samenwerken te kunnen komen. Want je geeft ze natuurlijk wel wat meer ruimte en vrijheid dan in klassikale lessen. Er moet daarom wel een bepaalde veiligheid zijn."

Behoefte van de leerkracht:

Vijf van de negen leerkrachten geven aan dat zij kennis over samenwerkingsvormen en werkvormen nodig hebben om het samenwerken vorm te kunnen geven in het onderwijs. Ook de bewustwording hiervan is belangrijk. Zeven van de negen leerkrachten zouden baat hebben bij voorbeelden, concrete tips en een mapje met verschillende werkvormen, zodat zij weten hoe ze het samenwerken kunnen aanbieden en op welke manier zij hierop kunnen voortborduren. Zes van de negen leerkrachten geeft aan dat het voor het team belangrijk is dat er gezamenlijk één vorm van samenwerken wordt gekozen. De vorm van samenwerken moet duidelijk zijn, er moet gecommuniceerd, gecoördineerd en geëvalueerd worden. Dit om de doorgaande lijn te waarborgen. "We moeten weten wat er is gebeurd en hoe we hierop door kunnen pakken."

Zes van de negen leerkrachten benoemen dat het van belang is dat er goede afspraken gemaakt dienen te worden over de mate waarin het samenwerken terug moet komen in het onderwijs. Er dient draagvlak gecreëerd te worden om het samenwerken in het onderwijs op de onderzoeksschool te integreren. Door middel van vergaderingen kan het samenwerken bespreekbaar worden gemaakt en kan het samenwerken voorbereid worden. Hierin is het belangrijk dat leerkrachten ideeën uitwisselen en leren van elkaar. "Ik denk dan ook dat het belangrijk is om binnen het team ook tussentijds te evalueren over hoe het gaat. Want nu wordt er iets gedropt en dan komt het vaak niet

echt van de grond. Sommige mensen zijn er wel mee bezig en anderen weer niet. En dan wordt hier niet meer naar gevraagd en wordt hier niets om gegeven.”

5.2 Deelvraag 2: Op welke wijze worden de vijf basiskenmerken van de instructiestrategie gestimuleerd op een voorbeeldschool?

Voor het beantwoorden van deze deelvraag zijn de vijf basiskenmerken van de instructiestrategie klassikaal geobserveerd in twee onderbouwgroepen. Van de vijf basiskenmerken worden aspecten van ‘positieve wederzijdse afhankelijkheid’ zowel in groep 1/2 als in groep 4 gelijk waargenomen. Dit zijn: een gemeenschappelijk doel, delen van het materiaal en het toekennen van rollen. Van het kenmerk ‘individuele aanspreekbaarheid’ wordt in groep 1/2 alleen de taak- en rolverdeling waargenomen. In groep 4 komt hier nog de bijdrage van ieder groepslid en het stimuleren van het groepsgevoel bij. De ‘directe interactie’ wordt in groep 1/2 alleen waargenomen door luisteren en corrigeren. In groep 4 wordt ook het aspect ideeën uitwisselen waargenomen. Voor de waarneembaarheid van de samenwerkingsvaardigheden wordt verwezen naar figuur 1 en figuur 2. Ten slotte is de ‘evaluatie en bijstelling’ geobserveerd. Waar in groep 1/2 alleen feedback geven klassikaal en aspecten van samenwerken bespreken waargenomen wordt, wordt dit in groep 4 uitgebreid door het geven van feedback op het resultaat, deze feedback gebruiken tijdens een vervolg samenwerkingsopdracht en er wordt geëvalueerd tijdens en na de activiteit.

In onderstaande tabel is inzichtelijk gemaakt op welke wijze deze vijf basiskenmerken gestimuleerd worden in de twee onderbouwgroepen.

	Leerkracht a (groep 1/2)	Leerkracht b (groep 4)
Positieve wederzijdse afhankelijkheid	Doel aan het begin benoemen. Aandacht besteden aan rollenboekje. Hoofdregeel van de klas bespreken. Voorbeelden tonen van positief gedrag.	Vaardigheidsdoel en didactisch doel benoemen aan het begin. Leerlingen verdelen zelf de rollen. De leerlingen wijzen op het afsprakenblad.
Individuele aanspreekbaarheid	Ieder heeft zijn eigen rol die goed uitgevoerd dient te worden. Samen afspraken maken en taken verdelen. Voorbeelden tonen van positief gedrag.	Leerkracht bekijkt en observeert rollen en afspraken. Compliment geven of feedback geven. Leerkracht vertelt wat zij ziet. Leerlingen zoeken oplossing. Door startopdracht groepsklimaat stimuleren.
Directe interactie	Op een vriendelijke manier communiceren. Goed naar elkaar luisteren. Voorbeelden tonen van hoe het wel en hoe het niet moet. Gevolgen bespreken.	Samenwerken naar één eindopdracht. Je mening geven en luisteren naar elkaar. Op een vriendelijke manier communiceren.
Samenwerkingsvaardigheden	Gedrag spiegelen. Positief gedrag benoemen en het negatieve gedrag negeren. Complimenten geven. Rollen bespreken. Vragen stellen.	Goed gedrag uitlichten. Complimenten geven. Rollen bespreken. Doelen bespreken. Inspelen op het groepsklimaat. Feedbackcyclus (feedup, feedforward en feedback).

Evaluatie en bijstelling	Manier van samenwerken bespreekbaar maken. Feedback geven. Positieve en negatieve aspecten benoemen. Voorbeelden laten zien. Positieve aspecten koppelen aan groepssfeer.	Doelen bespreken. Kijken of de doelen behaald zijn. Tips en voorbeelden geven aan elkaar. Tips opschrijven in groepsboekje, hier een volgende les mee aan de slag gaan.
--------------------------	---	---

Tabel 7. Stimulatie van de vijf basisenmerken.

In tabel 7 is te zien dat er in groep 1/2 gebruik wordt gemaakt van het tonen van voorbeelden.

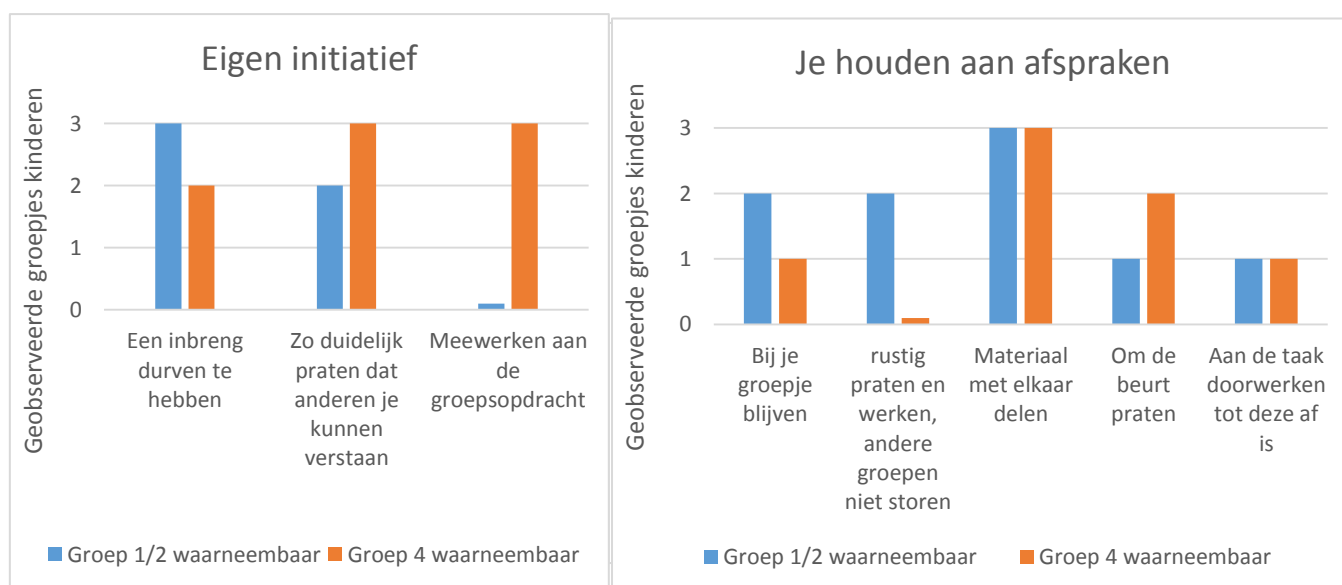
Leerkracht a benoemt dit als volgt: “Bijna alle kleuters hebben baat bij visuele ondersteuning. Daarom werken wij in het rollenboekje met pictogrammen. Ook situaties spelen wij uit zodat de leerlingen de voorbeelden die genoemd worden ook visueel kunnen opnemen.”

In groep 1/2 neemt leerkracht a een sturende rol aan met betrekking tot het verdelen van rollen. In groep 4 verdelen de leerlingen de rollen zelf en worden de afspraken in het groepje besproken.

Leerkracht b controleert tijdens het werken de rollen en afspraken. In het interview geeft leerkracht b aan dat zij een coachende en begeleidende rol aanneemt. Leerkracht b benoemt nog expliciet dat er toegewerkt wordt naar één eindopdracht. De evaluatie in groep 4 is uitgebreider, leerkracht b geeft aan dat van de leerlingen verwacht wordt dat de tips meegenomen worden in de volgende les.

Leerkracht b: “In het begin van groep 4 konden de leerlingen nog niet goed hun ideeën uitwisselen. Hierdoor was niet het gehele groepje het eens met het eindproduct. Door deze uitwisseling te stimuleren en vaak te benoemen dat het één groepsproduct wordt, zie ik steeds meer dat leerlingen hun mening geven en dat ze blij zijn met het eindresultaat ... Doordat er veel aandacht wordt besteed aan het groepsklimaat door middel van startactiviteiten, durven de leerlingen tijdens de evaluatie ook tips aan elkaar te geven. Deze tips moeten de groepje dan noteren en hier een volgende les mee aan de slag gaan. Zij vertellen aan het eind van de les of de tips hebben geholpen en bedanken die bepaalde leerlingen dan ook.”

Eén van de vijf basisenmerken van de instructiestrategie is het aspect ‘samenwerkingsvaardigheden’. De samenwerkingsvaardigheden zijn onder te verdelen in basisvaardigheden en voortgezette vaardigheden. Per klas zijn er drie groepjes kinderen geobserveerd. In onderstaande figuren is het aspect ‘samenwerkingsvaardigheden’ weergegeven, waarbij de hoeveelheid waargenomen gedrag van de zes geobserveerde groepjes kinderen steeds zichtbaar is gemaakt. In figuur 1 worden de basisvaardigheden weergegeven, in figuur 2 de voortgezette vaardigheden.

In figuur 1 is te zien dat de basisvaardigheden in groep 4 gemiddeld vaker waargenomen worden dan in groep 1/2. De aspecten luisteren naar elkaar, vriendelijk op elkaar reageren, een inbreng durven te hebben, bij je groepje blijven en andere groepen niet storen wordt in groep 4 minder waargenomen dan in groep 1/2. Dit resultaat wordt bevestigd door leerkracht b in het interview: “De leerlingen in mijn groep reageren veel op elkaar. Het houden aan afspraken is een aandachtspunt in mijn groep.”

De voortgezette vaardigheden in figuur 2 worden in vergelijking met de basisvaardigheden minder waargenomen. Dit resultaat wordt door leerkracht b verklaard: “Op deze school zijn wij sinds twee jaar bezig met aspecten rondom de samenwerkingsvaardigheden. De leerlingen die nu in groep 4 zitten zijn dus in groep 2 begonnen. Hier moeten wij op voortborduren, daarom besteden wij veel aandacht aan de basisvaardigheden.”

5.3 Deelvraag 3: Hoe krijgt samenwerken in de praktijk vorm op een voorbeeldschool?

Onderstaande tekst is een samenvatting van het interview met ervaringsexpert J. Montulet.

Aanpak van samenwerken

De interviewer heeft de ervaringsexpert bevraagd over het belang van samenwerken en op welke manier samenwerken vorm krijgt binnen het onderwijs. De ervaringsexpert antwoordt hierop dat in de visie van de voorbeeldschool samenwerken een belangrijke rol heeft. Daarom moet samenwerken ook zichtbaar zijn in het onderwijs op de school. Er is een groep leerkrachten gespecialiseerd in samenwerken. Deze leerkrachten vormen een werkgroep die een leerlijn heeft ontworpen, waarin aspecten van samenwerkend leren en coöperatief leren verwerkt zijn. “Wij hebben beide vormen van samenwerken bekeken en van iedere vorm de voor ons goede werkvormen en activiteiten uitgekozen.” Er is een leerlijn voor leerlingen en een leerlijn voor leerkrachten. In een portfolio wordt de voortgang op het gebied van samenwerkingsvaardigheden bijgehouden.”

Samenwerkingsvaardigheden komen gedurende de gehele basisschoolperiode terug en worden ieder leerjaar verder uitgebreid.

Rol van de leerkracht

De interviewer heeft de ervaringsexpert bevraagd over de rol van de leerkracht binnen het samenwerken. Het antwoord hierop is: De leerkracht dient over kennis van de samenwerkingsdoelen van verschillen jaren te beschikken. Zo weet hij wat hij de kinderen kan aanleren, waar hij op voort kan borduren en waar hij tijdens het observeren op kan letten. Tijdens het samenwerken heeft de leerkracht een begeleidende en coachende rol. Zo kan hij het samenwerkingsproces observeren, het niveau van de leerlingen bepalen en dit verwoorden in portfoliogesprekken. Hij maakt het samenwerken bespreekbaar en licht positief gedrag uit.

Opbrengst van samenwerken

Op de vraag naar de opbrengst van samenwerken voor de school. Benoemt de ervaringsexpert dat de voorbeeldschool leerlingen voorbereidt op de toekomst, doordat zij vaardigheden aanleren en gebruiken, die steeds belangrijker worden. Het samenwerken komt ook het groepsklimaat ten goede. “Doordat leerlingen veel samenwerken leren ze elkaar ook beter kennen, dit bevordert het contact tussen leerlingen en het groepsklimaat.”

6. Conclusies en aanbevelingen

Aan de hand van de onderzoeksresultaten worden in dit hoofdstuk de conclusies weergegeven, waarna de kritische reflectie en de praktische aanbevelingen volgen.

6.1 conclusies

1. *Op welke wijze denken leerkrachten dat aspecten van samenwerkend leren en coöperatief leren vormgegeven kunnen worden op de onderzoeksschool?*

De leerkrachten van de onderbouw van de onderzoeksschool kiezen unaniem voor coöperatief leren. Hierbij worden als argumenten genoemd dat het passend is bij de visie van de school, er oneindig veel werkvormen zijn die makkelijk inzetbaar zijn in het onderwijs en dat het een gestructureerde manier van samenwerken is door de basisprincipes (Kagan, 2014) en de coöperatieve rollen. Zie bijlage 8.6. De leerkrachten benoemen dat coöperatief leren een onderdeel moet worden van het onderwijs en dat er geïnvesteerd moet worden in de eerste jaren van het invoeringsproces van samenwerken. Het aanleren van het samenwerken kan door middel van spel en leeractiviteiten. Om het samenwerken aan te kunnen bieden hebben leerkrachten kennis over de samenwerkingsvaardigheden (Förre et al., 2010) nodig en hebben zij baat bij concrete tips en voorbeelden.

2. *Op welke wijze worden de vijf basiskennmerken van de instructiestrategie gestimuleerd op een voorbeeldschool?*

Hieronder wordt per basiskennmerk weergegeven op welke wijze deze gestimuleerd wordt op de voorbeeldschool:

De positieve wederzijdse afhankelijkheid wordt gestimuleerd door voorafgaand aan de activiteit de doelen te benoemen, aandacht te besteden aan de coöperatieve rollen en de regels en afspraken in de klas. Thijs et al, (2014) benoemt dat het belangrijk is om deze rollen te (h)erkennen

De individuele aanspreekbaarheid wordt gestimuleerd door de coöperatieve rollen en de afspraken te bespreken en te bewaken. Ook worden er complimenten gegeven en wordt er gebruik gemaakt van de feedbackcyclus. De feedbackcyclus wordt tevens gebruikt bij de samenwerkingsvaardigheden en de evaluatie en bijstelling. Door startopdrachten wordt het groepsklimaat gestimuleerd.

Thijs et al, (2014), Ebben en Ettekoven (2009), en Kolfshoten en Kuenen (2015) stellen dat de communicatie effectief moet zijn, anders vindt er geen effectieve samenwerking plaats.

De directe interactie wordt gestimuleerd door de goede manier van communicatie te belonen.

De samenwerkingsvaardigheden worden gestimuleerd door goed gedrag uit te lichten en hierbij complimenten te geven. De rollen en doelen worden besproken en er wordt ingespeeld op het groepsklimaat.

De evaluatie en bijstelling wordt gestimuleerd door de manier van samenwerken bespreekbaar te maken. Positieve en negatieve aspecten worden benoemd en worden gekoppeld aan het groepsklimaat. Leerlingen leren van en met elkaar door elkaar tips en voorbeelden te geven. Dit wordt in een volgende les meegenomen.

3. *Hoe krijgt samenwerken in de praktijk vorm op een voorbeeldschool?*

Samenwerken krijgt op de voorbeeldschool vorm door een leerlijn op het gebied van samenwerken, opgesteld door gespecialiseerde leerkrachten. Er is een leerlijn voor de leerkrachten en een leerlijn voor de leerlingen. Hierin bevinden zich aspecten van coöperatief leren en van samenwerkend leren. Tijdens de samenwerkingsactiviteiten heeft de leerkracht een begeleidende en coachende rol. Van den Oetelaar (2017) stelt dat wanneer een leerkracht een begeleidende en coachende rol kan bieden, de leerlingen de kans krijgen om van en met elkaar te leren. De leerkracht kent de samenwerkingsdoelen, deze worden geobserveerd en beargumenteerd tijdens portfoliogesprekken tussen leerling, ouders en leerkracht.

Deze conclusies ten aanzien van de deelvragen leiden samen tot het antwoord op de hoofdvraag: 'Hoe kan samenwerken ingebed worden binnen leerarrangementen in de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool?'

De leerkrachten van de onderbouw van de onderzoeksschool geven aan dat coöperatief leren past bij de visie van de onderzoeksschool en dat dit geïntegreerd moet worden in het onderwijs. Zij stellen dat er geïnvesteerd moet worden in scholing om vertrouwd te raken met coöperatieve werkvormen. De leerkrachten zijn van mening dat dit eerst geïsoleerd middels spel aangeboden dient te worden aan de leerlingen om het op die manier 'gewoon' te laten zijn voor hen. Zij denken dat dan geleidelijk de transfer gemaakt kan worden naar samenwerken binnen leerarrangementen. De leerkrachten stellen dat inbedding tot stand komt door dit proces in gezamenlijkheid aan te gaan, hier structureel in teamoverleggen aandacht aan te besteden en het een vaste plek te geven binnen het onderwijsprogramma vanaf de onderbouw van de onderzoeksschool.

6.2 Kritische reflectie op onderzoeksproces

Dit onderzoek heeft zich gericht op hoe samenwerken ingebed kan worden binnen leerarrangementen in de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool. Om tot antwoorden op de deel- en hoofdvragen te komen, is gekozen voor drie onderzoeksinstrumenten: één groepsinterview, zes observaties en drie semigestructureerde interviews.

Het onderzoeksinstrument groepsinterview is essentieel geweest voor dit onderzoek. In dit interview is leerkrachten gevraagd naar hun mening over twee vormen van samenwerken. De kracht van het groepsinterview is geweest dat de leerkrachten het gesprek met elkaar zijn aangegaan rondom dit onderwerp en er gedurende het gesprek eensgezindheid is ontstaan over de vorm van samenwerken die het beste past binnen het onderwijs op de onderzoeksschool. Bij herhaling van dit onderzoek verdient het de aanbeveling om wederom in een interview naar de mening van leerkrachten te vragen over de vorm van samenwerken die passend is voor de school. Dit kan in een groepsinterview, zodat leerkrachten elkaars meningen horen en hieruit een discussie kan ontstaan. Wanneer er voldoende tijd is kan er ook gekozen worden voor individuele interviews, zodat iedere leerkracht de kans krijgt zijn mening te geven zonder dat deze beïnvloed kan worden. Daarnaast biedt het meer kansen om de diepte in te gaan.

Het onderzoeksinstrument observatie is uitgevoerd op een voorbeeldschool. Voor de voorbeeldschool is gekozen omdat op de onderzoeksschool alleen de samenwerkingsvaardigheden van Förrer et al. (2010) centraal hebben gestaan tijdens een teamvergadering. Dit is plenair verkent en daarna is gedurende de maanden april tot juli teambreed geëxperimenteerd met enkele coöperatieve werkvormen. De voorbeeldschool is passend voor dit onderzoeksinstrument omdat zij werken met projecten en dit is vergelijkbaar met leerarrangementen op de onderzoeksschool. Er zijn zes observaties uitgevoerd door twee onafhankelijke personen. Zij hebben in twee klassen, drie groepjes kinderen geobserveerd. Hierbij is de dezelfde observatielijst en observatietijd gehanteerd, en waren de overeenkomsten van de resultaten 80%. Daarmee kan gesteld worden dat het resultaat van de uitgevoerde observaties zeer betrouwbaar is. Bij de uitgevoerde observaties gericht op het inzichtelijk maken van de vijf basiskennmerken van de instructiestrategie is enkel gekeken naar de waarneembaarheid van de kenmerken. De keuze hiervoor is de aard van het onderzoek geweest. Er is gekozen om de kwalitatieve gegevens te bekijken om zo een beeld van de praktijk te krijgen. Bij herhaling van het onderzoek is het aan te raden ook naar de kwantiteit te bekijken om tot een vollediger onderzoeksresultaat te komen.

Het onderzoeksinstrument semigestructureerd interview is afgenomen met ervaringsexperts op het gebied van 21st Century Skills, leerarrangementen en samenwerken. In het interview komt de mening van de expert tot uiting. Er is voor gekozen om één interview te gebruiken voor het theoretisch kader en het andere interview voor het beantwoorden van deelvraag 3. Dit om zo een breder beeld te vormen op het gebied van samenwerken in het theoretisch kader. Voor een vollediger beeld zou het beter zijn om beide interviews te gebruiken voor het beantwoorden van deelvraag 3. Nu blijft het bij één mening, waar een vergelijking van beide meningen een toegevoegde waarde voor het onderzoek had kunnen zijn.

Tot slot heeft dit onderzoek zich gericht op welke wijze samenwerken ingebed kan worden in de groepen één tot en met vier van de onderzoeksschool. Door de resultaten schoolbreed te bekijken, kunnen de aanbevelingen leiden tot inbedding van het samenwerken in alle groepen van de onderzoeksschool.

6.3 Praktische aanbevelingen en opbrengsten

Op basis van eerder verkregen resultaten en de daaruit volgende conclusies van dit onderzoek worden onderstaande aanbevelingen gedaan:

Visie:

Samenwerken dient duidelijk opgenomen te worden binnen de visie van de onderzoeksschool. Deze visie zal door het team eigengemaakt moeten worden. Een geschikte vorm hiervoor is Professionele Leer Gemeenschap waarbij een groep leerkrachten, bij voorkeur bouw-overstijgend, inhoud en vorm geeft aan de inbedding van coöperatieve werkvormen binnen het onderwijs van de onderzoeksschool.

Implementatie:

Om implementatie succesvol te laten verlopen wordt geadviseerd de vijf factoren van Förrer et al. (2010) te hanteren: werken aan betrokkenheid, persoonlijke actieplannen, samenwerken met collega's, goed leiderschap en het vormen van een veranderteam.

Scholing:

De leerkrachten moeten geschoold worden op het gebied van coöperatief leren. Hierbij is het van belang dat er teambreed scholingsmomenten ingepland worden in de vergaderplanning. Er moet daarnaast ruimte zijn om ervaring op te doen in de praktijk, waarbij gezamenlijke evaluatie plaatsvindt. Het inzetten van collegiale consultatie en uitwisseling met andere scholen zal het leerproces van de leerkrachten bevorderen.

Integratie:

Alvorens het samenwerken een prominente plaats kan krijgen binnen het onderwijs in de groepen 1 tot en met 4 op de onderzoeksschool, zullen eerst samenwerkingsvaardigheden volgens de principes van coöperatief leren aangeboden moeten worden middels spel en leeractiviteiten. Door het gehele team van de onderzoeksschool mee te nemen in de scholing wordt een doorgaande leerlijn gewaarborgd en kan dit doorgezet worden naar de groepen 5 tot en met 8. Pas dan kan samenwerken succesvol binnen leerarrangementen toegepast worden in alle groepen van de onderzoeksschool.

7. Literatuurlijst

Baarda, B., Bakker, E., Fischer, T., Julsing, M., Goede, M., Peters, V., & Velden, T. (2015). *Basisboek kwalitatief onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Baarda, B., Hulst, M., & Goede, M. P. M. (2015). *Basisboek interviewen: Handleiding voor het voorbereiden en afnemen van interviews*. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv.

Baeten D, Custers K, Donni W, Erlingen T, Fransen K, "Vriendschap bij kleuters!", Projectgroep MKP Leuven. KHLim dept SAW, 2005-2006

Bil, M., & Bil, P. (2015). *Praktijkgerichte ontwikkelingspsychologie: Van wieg tot hangplek: de ontwikkeling van 0- tot 18-jarigen*. Amsterdam: Uitgeverij Boom/Nelissen.

Boeije, H., Hart, H., & Hox, J. J. (2009). *Onderzoeksmethoden*. Den Haag: Boom Onderwijs.

Van der burgt & Sijsing 2009: Burg, C. van der & Sijsling, H. (2008). *Basisboek Activerende didactiek en samenwerkend leren*. Amersfoort: CPS.

European Conference on Technology Enhanced Learning, Dillenbourg, P., & Specht, M. (2008). *Times of convergence: Technologies across learning contexts: Third European Conference on Technology Enhanced Learning, EC-TEL 2008, Maastricht, the Netherlands, September 16-19, 2008: proceedings*. Berlin: Springer.

Donk & lanen 2012: Donk, C., & Lanen, B. (2012). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Coutinho

Ebbens, S., & Ettekoen, S. (2013). *Samenwerkend leren*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Ebbens, S., & Ettekoen, S. (2016). *Effectief leren: Basisboek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Förrer, M., Kenter, B., & Veenman, S. (2010). *Coöperatief leren in het basisonderwijs*. Amersfoort: CPS.

Harinck 2009: Harinck, F. (2007). *Basisprincipes praktijkonderzoek. Op speelse wijze vaardigheden ontwikkelen bij kinderen*. Soest: Nelissen

Johnson en Johnson & Holubec 1994: Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (1994). *Learning together and alone: Cooperative, competitive, and individualistic learning* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Johnson, D.W., Johnson, R.T., & Holubec, E.J. (1994). *The new circles of learning; Cooperation in the classroom and school*. Alexandria: Association for Supervision and Curriculum Development.

Kagan, S. (1990). *Cooperative learning*. San Juan Capistrano, CA: Kagan Cooperative Learning.

Kagan, S. (2011). *Structureel coöperatief leren*. Vlissingen: Bazalt.

Kagan, S., & Kagan, M. (2014). *Coöperatieve leerstrategieën: Research, principes en de praktische uitwerking*. Rotterdam: Bazalt.

Kallenberg & Koster 2011: Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J., & Scheepsmma, W. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek*. Baarn/Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.

Klerkx, A. (2016). *Onderzoek Theresiaschool 2015 – 2016*. Berlicum

Kohnstamm 2011: Kohnstamm, R. (2009). *Kleine ontwikkelingspsychologie II. De schoolleeftijd*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Kolfschoten, G. L., & Kuenen, J. (2015). *Beter samenwerken: Praktische technieken om samenwerken te bevorderen en te faciliteren*. Voorthuizen: Communicatiereeks.

Lange, R. ., Schuman, H., & Montesano, M. N. (2016). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*.

van der Linder, J.L; Haenen, J.P.P. (1999). *Samenwerkend leren: van theorie via onderzoek naar onderwijspraktijk*. Deventer: Kluwer

Litosseliti, L. (2003). *Using focus groups in research*. London: Continuum.

Oetelaar, F. Van den (2012). *Whitepaper versie 1.0: 21st Century Skills in het onderwijs*. Geraadpleegd op 11-10-2016 van www.21stcenturyskills.nl/whitepaper

Piaget, J. (1985). *The equilibration of cognitive structures: The central problem of intellectual development*. Chicago: University of Chicago Press.

Platform onderwijs2032 (z.d.). www.onsonderwijs2032.nl geraadpleegd op 11-10-2016

Schalkers, K (z.d.). *Leren? Dat kan ik zelf! Maar wil je even helpen?*. Geraadpleegd op 6-10-2016 van www.kpcgroep.nl/onderwijsanders

Skipos (z.d.) *Spiegel op de toekomst, van visie naar strategisch ontwikkeling 2015-2019*. Geraadpleegd op 30-09-2015 van <http://www.skipos.nl/290/missie-visie-strategisch-beleid>

Stichting Leerplan Ontwikkeling (2015) *Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling: 21^e eeuwse vaardigheden*. Enschede

Thijs, A., Fisser, P., & Hoeven, M. van der (2014). *21e eeuwse vaardigheden in het curriculum van het funderend onderwijs*. Enschede: SLO.

Voogt, J., & Pareja Roblin, N. (2010). *21st Century Skills*. Discussienota. Enschede: Universiteit Twente.

8. Bijlagen

8.1 Vragen groepsinterview.

1. Welke vorm van samenwerken vind jij het meest passen op de Theresiaschool? Waarom?
2. Wat is nodig om deze vorm in te kunnen passen?
3. Hoe zou deze vorm ingepast kunnen worden?
4. Hoe zou dat aanbod dan vorm krijgen?
5. Wat heb jij als leerkracht nodig om deze vorm in te kunnen gaan zetten?
6. Wat heeft jouw groep nodig? Wat hebben je leerlingen nodig?

8.1.1 Uitwerking groepsinterview

De leerkracht zijn aangeduid met de benaming leerkracht 1,2,3,4,5,6,7,8 en 9.

Deelvraag 1:

Op welke wijze denken leerkrachten dat aspecten van samenwerkend leren en coöperatief leren vormgegeven kunnen worden op de onderzoeksschool?

Groepsinterview:

Locatie: Lokaal 4a.

Tijd: 15:15 – 15:45

Aanwezig:

Interviewer

Leerkracht 1

Leerkracht 2

Leerkracht 3

Leerkracht 4

Leerkracht 5

Leerkracht 6

Leerkracht 7

Leerkracht 8

Leerkracht 9

Uitwerking:

Coöperatief leren - Samenwerkend leren

Onderwijs

Behoeft Leerkracht

Interviewer: Welke vorm van samenwerken vind jij het meest passen op de Theresiaschool en waarom?

Leerkracht 8: Ik ben zelf voor het coöperatief leren. Dit heb ik ook al in de hogere groepen gedaan. Ze echt een taak gegeven, gewerkt met de groepsrollen. En ik vind hoe hoger de groep hoe makkelijker ze daarin stappen. Ze nemen makkelijker een rol aan en kunnen veel sneller aan de slag. Het is wel als je dan terugkijkt naar de groepen 1/2, die moet je daar dan echt wel in het begin helemaal in meenemen om die rollen te kunnen.

Leerkracht 3: Maar dat is met alles denk ik wel.

Interviewer: Hier willen ze daarom ook in de onderbouw al mee beginnen zodat dit in de bouwenbouw al eigen gemaakt is.

Leerkracht 8: Ik denk dat dat wel heel goed is. Dus ik zou gaan voor het coöperatief leren.

Leerkracht 5: Ja precies wat Leerkracht 8 zegt. Als je hiermee bij de kleuters start en dit structureel aanbiedt. Dat dit dan natuurlijk makkelijk door te voeren is naar de rest van de school. Dan maakt het niet uit of het de ene vorm is of de andere vorm wordt, maar als ze het eenmaal aangeboden hebben gekregen dat dit dan wel loopt.

Leerkracht 8: Ik denk wel dat coöperatief leren, doordat de basisprincipes zo vast liggen, dat dit makkelijker door te voeren is dan het samenwerkend leren. Daar kan wat meer iedereen zijn eigen richting in sturen.

Leerkracht 9: En dan nog een punt van coöperatief leren is dat je er oneindig veel vormen in hebt. En daarin kun je d.m.v. van spel ook veel bereiken. Maar doordat het enigszins vast ligt door de principes, is het makkelijker over te nemen en dan kun je het elke keer uitbouwen. En dat lijkt mij ook heel duidelijk met opruimen of tijd, ik noem maar op. Daar kun je iedereen al wel bewust van maken.

Leerkracht 3: En ook als je kijkt naar de visie waar wij nu naartoe gaan. Het werken met leerarrangementen en dat je meer een coachende rol hebt als leerkracht. Dan denk ik dat coöperatief leren ook wat beter aansluit bij de visie dan samenwerkend leren.

Leerkracht 7: En ook het gezamenlijk doel. Je werkt met, maar toch ook wel naast elkaar. Omdat je bij samenwerkend leren elkaar niet altijd nodig hebt om het doel te behalen. Is dit bij coöperatief leren wel belangrijk.

Interviewer: Als je nu een vorm van samenwerken moet kiezen, voor welke vorm kies je dan?

Leerkracht 1: Ik kies het coöperatief leren.

Leerkracht 3: Ik ook.

Leerkracht 5: Ik ook.

Leerkracht 2: Ik ook het coöperatief leren.

Leerkracht 9: Ik ook.

Leerkracht 8: Ik ook.

Leerkracht 4: Ja coöperatief leren.

Leerkracht 6: Ik ook.

Leerkracht 7: Ik ook.

Interviewer: Wat denken jullie dat nodig is om die bepaalde vorm van samenwerken toe te passen binnen het onderwijs van de Theresiaschool?

Leerkracht 3: Kennis over samenwerken en van de verschillende werkvormen.

Leerkracht 9: Een interactieve cursus.

Leerkracht 8: Misschien ook wel voor de school dat we er met zijn alle over eens zijn. Niet dat het alleen vanuit bijvoorbeeld bij de onderbouw en middenbouw komt.

Leerkracht 9: Ja ik zeg nu wel cursus, maar dan zou ik er haast voor kiezen om net zoals *Leerkracht 6* en *Leerkracht 8* hebben gedaan. Dat je even het gehele team bewust maakt van de verschillende samenwerkingsvormen. Want er is oneindig veel, maar dat je je daar ook even bewust van bent.

Leerkracht 8: Het moet wel een beetje voorgekauwd worden.

Leerkracht 6: Ja het komen met verschillende voorbeelden is fijn zodat wij als team het ook kunnen zien.

Leerkracht 9: Dat je gewoon even die concrete tips op papier hebt staan. En dan denken er vast veel van "oh dat".

Leerkracht 8: Dat wij denken van oh kunnen we dit doen, kunnen we dat doen.

Leerkracht 5: We moeten het niet allemaal maar uit hoeven zoeken. Want dan haakt het af.

Interviewer: Wat is essentieel om dit voor langere periode te blijven aanbieden?

Leerkracht 9: Ik denk dat het vooral duidelijk moet zijn en dat het ook wel enigszins gecommuniceerd en gecoördineerd moet worden. Niet dat iedereen maar weer iets gaat doen op zijn eigen manier. We moeten er wel met zijn alle voor waken dat je met zijn alle iets doet.

Leerkracht 3: Ja en dat er tussendoor geëvalueerd wordt.

Leerkracht 6: Er moet een goede lijn in komen.

Leerkracht 9: Ja dat het gewoon duidelijk is.

Leerkracht 6: Ja we moeten weten wat er is gebeurd en hoe we hierop door kunnen pakken.

Leerkracht 9: Dan heb je ook fijner een beginpunt. Kijk want als ik weet wat er in groep drie gedaan is en ik weet waar ze naartoe moeten. Dan kun je daar op insteken.

Leerkracht 8: Ja en als je bijvoorbeeld een groep leerkrachten doet. Doe dan iemand van de onderbouw, middenbouw en bovenbouw.

Leerkracht 6: Ja dan blijft die doorgaande lijn.

Leerkracht 8: Ja want anders komen we niet naar boven vrees ik.

Leerkracht 3: Ja en ik denk dan ook dat het belangrijk is om binnen het team ook tussentijds weer geëvalueerd moet worden. Van hoe gaat het. Want nu wordt er iets gedropt en dan komt het vaak niet echt van de grond. Sommige mensen zijn er wel mee bezig en andere weer niet. En dan wordt er niet meer naar gevraagd en dan is het ook prima.

Interviewer: In welke vorm zouden jullie samenwerken terug willen zien?

Leerkracht 5: Het moet vooral een onderdeel zijn van het onderwijs.

Leerkracht 3: Nee niet apart.

Leerkracht 1: Inderdaad het moet een onderdeel worden.

Leerkracht 4: Het moet voor de kinderen ook eigenlijk gewoon normaal worden.

Leerkracht 8: Ik denk dat je het het beste kunt invoeren door middel van die leerarrangementen.

Leerkracht 5: Ik zou het integreren in je vakken en dan het steeds terug laten komen.

Leerkracht 8: Ja en ik denk dan ook dat het belangrijk is om binnen het team ook tussentijds te evalueren over hoe het gaat. Want nu wordt er iets gedropt en dan komt het vaak niet echt van de grond. Sommige mensen zijn er wel mee bezig en andere weer niet. En dan wordt hier niet meer naar gevraagd en wordt hier niets om gegeven."

Leerkracht 5: Ja en wel echt dat het op papier staat wat je kunt doen. Want als we het zelf moeten gaan zoeken dan komt er niet veel van.

Leerkracht 9: Al komt er maar een mapje op de y-schijf. Met daarop verschillende werkvormen waar je dan voor jou groep een keuze in kunt maken.

Leerkracht 7: Of van die filmpjes van leraar24. Dat je ook ziet hoe een bepaalde werkvorm gaat.

Leerkracht 6: Ja dat je ziet van oh ja.

Leerkracht 9: Ja en dan kom je er vast achter dat je misschien al heel veel doet op het gebied van die werkvormen.

Leerkracht 3: En het is ook wel wat Leerkracht 8 net ook zei. Dat je het twee keer per week bewijzen van spreken dan gaat uitvoeren. Maar dat je met de parallelgroepen dan wel afspreekt van, we doen het allemaal bij rekenen of juist bij taal. Want anders kun je het ook niet goed evalueren samen. En kijken hoe het bij de ander ging.

Leerkracht 4: Ja maar bij de jongste kinderen is het natuurlijk nog niet echt waar ze in de ontwikkeling aan toe zijn. Dit kan bijvoorbeeld wel met de oudste kleuters.

Leerkracht 1: een binnen buiten kring met een boekje kan toch wel?

Leerkracht 4: Ja daar begin je heel eenvoudig mee, maar je kunt van oudste kleuters meer verwachten.

Leerkracht 3: Ja want H. Poot heeft verteld dat ze eigenlijk pas vanaf hun zesde jaar kunnen samenwerken. En dan ben je bij de kleuters wel vroeg.

Interviewer: Bij de kleuters is het ook vooral het ervaren. De samenwerkingsvaardigheden beginnen ook met de communicatieve vaardigheden. Zoals elkaar bij de naam noemen. Dit is dus op het sociale gebied.

Leerkracht 8: Ja dan heb je dit bij de kleuters met een binnen buiten kring ook al te pakken.

Leerkracht 5: Ja inderdaad.

Interviewer: Wat denken jullie dat je als leerkracht nodig hebt om de leerlingen te kunnen laten samenwerken.

Leerkracht 4: Tips en voorbeelden

Leerkracht 7: Tijd

Leerkracht 8: Eigenlijk iets wat er al is. Dat we het even snel ergens vandaag kunnen halen. En niet dat we alles zelf moeten gaan uitzoeken. Dan wordt het misschien iets makkelijker.

Leerkracht 3: Maar ook wel kennis op het gebied van samenwerken.

Leerkracht 8: Ja kennis ook.

Leerkracht 3: Bijvoorbeeld van hoe kunnen we die coöperatieve werkvormen goed inzetten en hoe maak je dan goede teams. Want je zult er vast wel tegenaan lopen dat een groepje botst. En wat moet je dan doen?

Leerkracht 8: En iets van een poster waar dan op staat welke rol je hebt en wat houdt dit in.

Anders moet je iedere keer gaan uitleggen wat een bepaalde rol betekend.

Leerkracht 3: Ja dan is het belangrijk dat het visueel wordt.

Interviewer: Wat hebben leerlingen nog specifiek nodig om te kunnen samenwerken.

Leerkracht 9: Ik denk dat je sowieso een goed klimaat moet hebben in de groep om tot samenwerken te kunnen komen. Want je geeft ze natuurlijk wel wat meer ruimte en vrijheid dan in klassikale lessen. Er moet wel een bepaalde veiligheid zijn.

Leerkracht 3: Ja inderdaad.

Leerkracht 9: Dit kun je natuurlijk ondervangen met 'goed gedaan'.

Leerkracht 5: Ik denk dat je gewoon veel moet investeren. Vooral in zo'n eerste jaar. En dat je bij de kleuters vanaf begin af aan hier tijd in moet stoppen. Dat het normaal wordt voor de kinderen en dan kan het ook pas door naar de andere groepen.

Leerkracht 4: Die tijd moet dan weer gemaakt worden. Die is er nu niet.

Leerkracht 5: Maar vanaf het begin van het schooljaar zou je structureel iets kunnen starten.

Leerkracht 8: Ik denk wel schoolbreed dat wanneer er echt draagvlak is, dan gaat het er komen. Dat is wel heel belangrijk.

Leerkracht 3: Ja. En op zich is dit wel iets wat we bij de kleuters kunnen meenemen. Het is vooral prioriteiten stellen. Wanneer er wordt gezegd. Dit vinden wij belangrijk en we gaan minder kringen doen of net wat we afspreken.

Leerkracht 8: Als ik kijk naar de groepen vier is het binnen de leerarrangementen best wel in te voeren als we dat zouden willen en afspreken. En bij de kring doen we dit al regelmatig.

Leerkracht 9: En ik heb ook de cursus gedaan over spelling. En dat je bij spelling ook heel veel kunt op het gebied van coöperatieve werkvormen. Dan kost het misschien wel tijd om dit in te plannen, maar als je er dan bewust mee bezig bent kunt je daar dan ook weer veel uit halen.

Leerkracht 8: Ja inderdaad. Dus het is echt wel in te zetten, maar het kost alleen even tijd.

En misschien dan ook wel vergaderingen die dan vergaderingen heten. Maar dat je dan tijd krijgt om dit voor te bereiden.

Leerkracht 9: Ja en dat vind ik altijd heel fijn en leuk om te horen wat anderen in hun klas doen.

Leerkracht 8: Ja.

Leerkracht 3: Ja.

Leerkracht 5: Ja dat je wel ideeën van elkaar kunt opdoen. En hoort welke werkvormen bij een ander goed werken.

Leerkracht 9: Ja want anders gaan we met zijn alle weer allemaal dingen doen.

Leerkracht 6: Ja dat is een goede. Met vaste afspraken en op vaste tijden.

Leerkracht 3: Ja en wat leerlingen nog meer nodig hebben wat Leerkracht 5 ook al zei. Is dat leerlingen steeds met zelfregulerend moeten gaan werken. En dat ze niet om alles naar de leerkracht toe komen. Dat ze weten dat ze dat zelf kunnen oplossen.

Leerkracht 5: Ja en wanneer we dan misschien een groep komt die dit op zich neemt. Dan moet je dit ook niet alleen met groep 1 tot en met groep 4 doen. Dit moet je dan wel breder trekken. Anders leven wij op een eilandje en dan wordt er verder niets meer mee gedaan.

Leerkracht 6: Ja en dit moeten we natuurlijk wel vanaf onder af aan op gaan bouwen. Kijk want als jullie bij de kleuters hier al een jaar mee werken. Dan is dit voor de groepen 3 en 4 ook makkelijker om mee verder te gaan in plaats van dat je er helemaal blanco in stapt.

Leerkracht 5: Ja dat vind ik ook.

Leerkracht 8: En ik denk wel dat je moet beginnen bij die kinderen. Omdat wanneer je er nu ineens zo instapt, dan wordt het misschien wel een beetje lastig. Maar je kunt nu wel al gaan beginnen met verzamelen en uitproberen. Zodat er op een gegeven moment wel een doorgaande lijn is.

Leerkracht 3: Ja.

Leerkracht 8: En iemand moet die doorgaande lijn blijven controleren. Dat er niemand halverwege denkt van ik doe dit niet meer. Dan zakt het weg.

8.2 Interview groepsleerkrachten voorbeeldschool.

Op welke wijze worden de vijf basiskernen van de instructiestrategie gestimuleerd op een voorbeeldschool?

1. Wordt er op de voorbeeldschool een bepaalde vorm van samenwerken gebruikt?
2. Zijn jullie bekend met de vijf basiskernen?
3. Op welke manier bieden jullie de vijf basiskernen aan?
4. Wat valt u op tijdens het samenwerken in uw groep?
5. Op welke wijze worden de vijf basiskernen gestimuleerd?

8.2.1 Interview groepsleerkracht a, groep ½.

Op welke wijze worden de vijf basiskenmerken van de instructiestrategie gestimuleerd op een voorbeeldschool?

1. Wordt er op de voorbeeldschool een bepaalde vorm van samenwerken gebruikt?

Op onze basisschool hebben wij zelf met een groep leerkrachten een samenwerkingsplan opgesteld. Hierin zitten vormen van samenwerkend leren, maar ook van coöperatief leren.

Waarom heb je voor verschillende vormen gekozen?

Wij hebben niet voor één bepaalde vorm van samenwerken gekozen. Dit omdat wij het belangrijk vinden dat kinderen niet alleen in viertallen samenwerken, maar bijvoorbeeld ook in tweetallen of in iets grotere groepen. Ook vinden wij het heel belangrijk om toe te werken naar één gezamenlijk eindproduct. Dit voorkomt dat leerlingen naast elkaar werken in plaats van met elkaar. Voor het samenwerken hebben wij als school gemerkt dat het belangrijk is om de leerlingen structuur te bieden. Door te werken met verschillende coöperatieve rollen bieden we de leerlingen houvast en structuur binnen een werkgroep. Deze rollen worden steeds verder uitgebreid naar mate de leerlingen ouder worden.

Bekijken jullie de samenwerkingsvaardigheden per klas?

Wij kijken per leerling op welk niveau van de samenwerkingsvaardigheden zij zitten. De ene leerling is nu eenmaal beter in rekenen en de ander kan misschien beter samenwerken. Maar wanneer je een samenwerkingsvaardigheid behaald hebt geldt het niet dat je deze niet meer hoeft te gebruiken of niet meer hoeft te oefenen. Door de gehele basisschool worden de samenwerkingsvaardigheden aangeboden en steeds verder uitgebreid.

2. Zijn jullie bekend met de vijf basiskenmerken?

Ja wij werken ook met de vijf basiskenmerken waaronder ook de samenwerkingsvaardigheden vallen. De vijf basiskenmerken worden door de leerkracht gebruikt en de samenwerkingsvaardigheden worden door de leerlingen gebruikt.

Hoe zie je dit terug in het onderwijs op jullie school?

De leerlingen op onze school hebben allemaal een eigen boekje waarin verschillende vaardigheden staan. Zo is er ook een hoofdstuk over samenwerkingsvaardigheden. Hierin staan de vaardigheden en hierbij staat beschreven of je deze behaald hebt of niet. De leerkrachten vullen online per leerling in op welk niveau van samenwerken zij zitten. Daarbij schrijven zij ook waarom de leerlingen een vaardigheid wel of niet behaald heeft. Dit is fijn voor de leerkrachten om te zien op welk niveau hun leerlingen zitten. De ouders van de leerlingen hebben ook de mogelijkheid om het vaardigheidsboekje in te zien. Deze lijst wordt gedurende het jaar ingevuld en bijzonderheden worden tijdens de ouderavonden besproken. Dit kan aangegeven worden door zowel leerkracht als ouder.

3. Op welke manier bieden jullie de vijf basiskenmerken aan?

De vijf basiskenmerken bieden wij niet aan maar het is een soort checklist voor de leerkracht om de activiteiten aan bepaalde criteria te voldoen. Dit is niet bij alle groepen hetzelfde. Bij de lagere groepen moet je nog veel uitspelen met toneelstukjes om het visueel te maken voor de leerlingen. Bijna alle kleuters hebben baat bij visuele ondersteuning. Daarom werken wij in het rollenboekje met pictogrammen. Ook situaties spelen wij uit zodat de leerlingen de voorbeelden die genoemd worden ook visueel kunnen opnemen. Deze visuele ondersteuning is belangrijk voor kinderen omdat dit zo beter blijft hangen. Hierdoor hoeft de leerkracht ook niets steeds alles te herhalen.

Op welke manier bieden jullie de samenwerkingsvaardigheden aan?

In de kleutergroepen worden de samenwerkingsvaardigheden geïntroduceerd door middel van toneelstukjes of poppenspelen. Hierna gaan de leerlingen zelf oefenen in een themahoek om de vaardigheden te ervaren. Door middel van spel ervaren de leerlingen de vaardigheden. Pas wanneer de fase van ervaren goed zit volgen enkele coöperatieve werkvormen passend bij de leeftijdsgroep en vaardigheid.

4. Wat valt u op tijdens het samenwerken in uw groep?

Het valt mij op dat de leerlingen echt baat hebben bij structuur. Het stap voor stap herhalen van opdrachten. Het gebruik maken van pictogrammen. En wanneer iets niet duidelijk is dit uitspelen door middel van een toneelstuk.

Op welke manier bieden jullie structuur?

In de klas werken wij met een rollenboekje. Zodat tijdens iedere groepsopdracht alle leerlingen een bepaalde rol aannemen. Ook blijven deze groepjes één heel thema bij elkaar om het samenwerken in een vertrouwt groepje te kunnen ervaren en oefenen.

Wanneer er weer nieuwe groepjes gevormd moeten worden, waar kijk je dan naar?

In de kleutergroepen kijken wij nog naar bepaalde eigenschappen van leerlingen. Welke leerlingen versterken elkaar positief en welke leerlingen kunnen we beter niet bij elkaar zetten. Als school hebben wij hiervoor gekozen omdat de basis van samenwerkingsvaardigheden belangrijk is. En wanneer sommige groepjes niet tot samenwerken komen, zullen zij daarin ook niets leren.

Hoe groot zijn de groepen die u maakt?

In de kleutergroepen welke wij vaak in groepjes van 3 of 4. Dit ligt vaak aan het aantal leerlingen dat wij hebben. Er wordt ook weleens in tweetallen gewerkt, dit is heel afwisselend en zelf te bepalen. Soms wil je heterogene groepen maken en dan weer homogene groepen. Dit mag je zelf bepalen.

5. Op welke wijze worden de vijf basiskennmerken gestimuleerd?

Op welke wijze worden de samenwerkingsvaardigheden gestimuleerd?

In de kleutergroepen gaat het vooral om het ervaren door middel van spel. Hierbij is structuur belangrijk en zijn afspraken ook belangrijk. De herhaling hiervan helpt de leerlingen om dit te onthouden. Door middel van toneelstukken maken we de vaardigheden visueel. En hierop kun je altijd terugpakken want een toneelstuk onthouden de kleuters over het algemeen heel goed.

- positieve wederzijdse afhankelijkheid: Het benoemen van het doel is belangrijk zodat de kinderen weten wat we vandaag gaan doen. Ook vinden de leerlingen het fijn om ze te sturen. Zo wijs ik ze op het rollenboekje en bespreek ik de afspraken.

- individuele aanspreekbaarheid: Het belang van het rollenboekje is belangrijk om te bespreken. Sommige kinderen denken dat ze het mooi alleen kunnen doen maar merken dan dat ze de opdracht niet kunnen afmaken. Daarom is het goed om te bespreken dat de leerlingen elkaar nodig hebben.

- directe interactie: Bij kleuters is het vooral belangrijk dat ze leren om naar elkaar te luisteren. En hierbij te laten zien dat het fijn is om lief tegen elkaar te doen, ook al is het niet je beste vriend. Iedereen is nu eenmaal anders maar je zult toch met iedereen samen een opdracht moeten kunnen maken.

- samenwerkingsvaardigheden: Deze vaardigheden worden vooral gestimuleerd door het geven van complimenten door het wijzen op de rollen en door het visueel te maken. Laat de kinderen maar zien hoe het wel moet in plaats van hoe het niet moet.

Evaluatie en bijstelling: Het is belangrijk dat de leerlingen tegen elkaar kunnen zeggen hoe het is gegaan tijdens het werken aan de opdracht. Hier mogen de kinderen voorbeelden van geven of mogen ze laten zien. Het is hierbij belangrijk om te laten zien hoe de kinderen zich voelen als het samenwerken goed gaat. Dit maakt het doel van samenwerken inzichtelijk en komt het groepsklimaat ten goede.

8.2.2 Interview groepsleerkracht b, groep 4.

Op welke wijze worden de vijf basiskenmerken van de instructiestrategie gestimuleerd op een voorbeeldschool?

1. Wordt er op de voorbeeldschool een bepaalde vorm van samenwerken gebruikt?

Op deze basisschool zijn we actief bezig met verschillende vormen van samenwerken. Op deze school zijn wij sinds twee jaar bezig met aspecten rondom de samenwerkingsvaardigheden. De leerlingen die nu in groep 4 zitten zijn dus in groep 2 begonnen. Hier moeten wij op voortborduren, daarom besteden wij veel aandacht aan de basisvaardigheden.”

Hoe weet je op welk niveau de leerlingen zitten?

De leerlingen hebben zelf een eigen vaardigheidsboekje waarin zij zelf kunnen zien welke vaardigheden zij al goed kunnen. Voor de leerkrachten is ongeveer hetzelfde boekje online per leerling beschikbaar. Hier schrijven de leerkrachten op of de leerlingen een vaardigheid behaald heeft of niet.

2. Zijn jullie bekend met de vijf basiskenmerken?

Ja de samenwerkingsvaardigheden vallen onder de vijf basiskenmerken. Deze vaardigheden kennen de ouders en kinderen ook. Zij weten waaraan ze een bepaald project gaan werken. Wij als leerkrachten houden ons aan de basiskenmerken om zo een project op te stellen. Op onze school is hiervoor een bepaalde groep aangewezen om de projecten hieraan te toetsen.

Waarom is het belangrijk om het project hieraan te toetsen?

Er zijn een aantal aspecten essentieel om tot samenwerken te komen. Bijvoorbeeld het toewerken naar één gezamenlijk doel. Wanneer dit ontbreekt dan zal de bijdrage van ieder groepslid ook kunnen ontbreken.

3. Op welke manier bieden jullie de vijf basiskenmerken aan?

In groep 4 werken wij met projecten. Deze projecten zijn getoetst aan de basiskenmerken waardoor deze erin terugkomen. Het is de taak van de leerkracht om de basiskenmerken aan te leren aan de kinderen. Ieder project staan didactische doelen centraal, maar ook vaardigheidsdoelen. Hier komen ook de samenwerkingsvaardigheden bij kijken. Doordat de leerlingen weten wat een vaardigheid inhoudt weten zij ook hoe ze deze kunnen toepassen.

Hoe weten de kinderen wat een vaardigheid inhoudt?

Deze vaardigheden worden uitgelegd en daarna geoefend door middel van coöperatieve werkvormen. Dit kan tijdens iedere les, want dit zijn vaak makkelijke korte oefeningen, waarbij je de les niet drastisch hoeft om te gooien. Doordat dit structureel iedere dag wordt geoefend zijn de leerlingen bekend met de verschillende oefeningen en vaardigheden.

4. Wat valt u op tijdens het samenwerken in uw groep?

Het valt mij op dat de leerlingen in mijn groep veel op elkaar reageren. Het houden aan afspraken is een aandachtspunt in mijn groep. Door veel aandacht te besteden aan het groepsklimaat door middel van startopdrachten probeer ik te stimuleren dat de leerlingen op een vriendelijke manier met elkaar omgaan. Maar doordat het groepsklimaat in het begin ontbrak in mijn groep had dit gevolgen voor andere aspecten van samenwerken. In het begin van groep 4 konden de leerlingen nog niet goed hun ideeën uitwisselen. Hierdoor was niet het gehele groepje het eens met het eindproduct. Door deze uitwisseling te stimuleren en vaak te benoemen dat het een groepsproduct wordt. Zie ik steeds meer dat leerlingen hun mening geven en dat ze blij zijn met het eindresultaat. Doordat er veel aandacht wordt besteed aan het groepsklimaat door middel van startactiviteiten.

Durven de leerlingen tijdens de evaluatie ook tips aan elkaar te geven. Deze tips moeten de groepjes dan noteren en hier een volgende les mee aan de slag gaan. Zij vertellen aan het eind van de les of de tips hebben geholpen en bedanken die bepaalde leerlingen dan ook.

5. Op welke wijze worden de vijfbasiskenmerken gestimuleerd?

Ik heb als leerkracht een coachende en begeleidende rol in het proces. Ik benoemen voorafgaand aan de opdracht de doelen die centraal staan. Waarna de leerlingen kort aan de slag gaan met de startopdracht en hierna met het project. De leerlingen verdelen zelf de rollen en bespreken de afspraken. Het is mijn taak om te controleren of deze rollen en doelen worden nagestreefd. Ik geef de leerlingen dan een compliment of geef je feedback. Ik laat eerst de kinderen zelf proberen om tot een oplossing te komen waarna ik met opties zal komen. Ik vind het belangrijk dat de leerlingen zelf inzien wat er mis gaat en wat de gevolgen zijn. Zo zullen zij zelf ook tot een oplossing kunnen komen. Aan het eind van de projectles is de evaluatie heel belangrijk. De kinderen krijgen hierbij inzicht in wat ze hebben gedaan, wat ze eigenlijk hadden moeten doen en gaan hierbij nadenken hoe het een volgende keer beter kan. Hierbij zijn tips van andere groepjes ook heel nuttig. Om zo van en met elkaar te leren.

8.3 Observatieformulier voorbeeldschool

Basisvaardigheden	W	NW	Manier van stimuleren
Prettige omgang met elkaar • Elkaars naam gebruiken • Elkaar aankijken tijdens het praten • Vriendelijk op elkaar reageren • Elkaar gelegenheid geven mee te doen			
Gericht zijn op anderen • Luisteren naar elkaar • Elkaar laten uitpraten • De inbreng/bijdrage van een ander accepteren			
Eigen initiatief • Een inbreng durven te hebben • Zo duidelijk praten dat anderen je kunnen verstaan • Meewerken aan de groepsoopdracht			
Je houden aan afspraken • Bij je groepje blijven • Rustig praten en werken, andere groepen niet storen • Materiaal met elkaar delen • Om de beurt praten • Aan de taak doorwerken tot deze af is			

Tabel 8. Observatieformulier basisvaardigheden.

Voortgezette vaardigheden	W	NW	Manier van stimuleren
Communicatie • Vragen stellen aan elkaar • Reageren op wat een ander zegt • Af en toe herhalen wat iemand zegt • Elkaar vragen hardop te denken			
Helpen • Elkaar aanbieden iets uit te leggen • Hulp vragen aan een ander • Elkaar helpen zonder voor te zeggen			
Betrokkenheid bij de groep • Elkaar aanmoedigen mee te doen • Elkaar een complimentje geven • Ondersteunende opmerkingen maken • Met alle andere groepsleden samenwerken			
Doelgericht werken • Het werk plannen: eerst dit, dan dat • Richting geven aan de uitvoering van de taak • Af en toe voortgang samenvatten • Elkaar herinneren aan de opdracht			
Groep 4			

Tabel 9. Observatieformulier voortgezette vaardigheden.

Positieve wederzijdse afhankelijkheid	○ Gemeenschappelijk doel ○ Groepsbeloning ○ Delen van het materiaal ○ Toekennen van rollen Anders
Manier van stimuleren	
Individuele aanspreekbaarheid	○ De bijdrage van ieder groepslid is herkenbaar ○ Taak- of rolverdeling ○ Stimuleren van het groepsgevoel Anders
Manier van stimuleren	
Directe interactie	○ Ideeën uitwisselen ○ Gedachtegang verwoorden ○ Luisteren en corrigeren
Manier van stimuleren	
Samenwerkingsvaardigheden	Zie instrument ...
Evaluatie en bijstelling	○ Docent stelt vast of leerlingen de leerstof hebben begrepen. ○ Docent geeft feedback op behaalde resultaten ○ Feedback: Klassikaal/ per groep ○ Docent vraagt welke aspecten van samenwerken goed gingen. ○ Docent vraagt wat de volgende keer beter kan. ○ Docent evalueert tijdens/ na de activiteit. ○ Er vindt geen evaluatie plaats. ○ Anders
Manier van stimuleren	
Groep.	

Tabel 10. Observatieformulier vijf basiskennmerken.

8.3.1 Observatieformulier voorbeeldschool groep ½.

Basisvaardigheden	W	NW	Manier van stimuleren
Prettige omgang met elkaar - Elkaars naam gebruiken - Elkaar aankijken tijdens het praten - Vriendelijk op elkaar reageren - Elkaar gelegenheid geven mee te doen	xxx xx xx 	 x x xxx	- <u>gedrag spiegelen</u> : 'Hee jij daar, dat is niet leuk'. - <u>complimenten geven</u> : '... wat fijn dat jij ... aankijkt als je tegen haar praat' - goede voorbeeld geven.
Gericht zijn op anderen - luisteren naar elkaar - elkaar laten uitpraten - de inbreng/bijdrage van een ander accepteren	xxx xxx	 xxx	- <u>complimenten geven</u> : '... wat luister jij goed naar ...' '... wat fijn dat iedereen je laat uitpraten' - <u>rollen bespreken</u> : 'wie is de baas? Ieder heeft zijn eigen rol en daarom is niemand de baas'
Eigen initiatief - een inbreng durven te hebben - zo duidelijk praten dat anderen je kunnen verstaan - meewerken aan de groepsopdracht	xxx xx	 x xxx	- <u>complimenten geven</u> : '... jullie zijn fijn samen met de opdracht bezig' - <u>vragen stellen</u> : '... heeft iedereen in het groepje al iets mogen vertellen?'
Je houden aan afspraken - bij je groepje blijven - rustig praten en werken, andere groepen niet storen - materiaal met elkaar delen - om de beurt praten - aan de taak doorwerken tot deze af is	xx xx xxx x x	x x xx xx	- <u>complimenten geven</u> : '... wat fijn dat jullie allemaal bij het groepje blijven' '... wat kunnen jullie goed samen delen!' - <u>positieve gedrag benoemen wat je ziet, hierbij het negatieve gedrag negeren</u> : 'ik zie dat ... goed om de beurt praten en naar elkaar luisteren, wat fijn!'
Groep 1/2			

Tabel 11. Observatieformulier basisvaardigheden groep 1/2.

positieve wederzijdse afhankelijkheid	x Gemeenschappelijk doel ○ Groepsbeloning x Delen van het materiaal x Toekennen van rollen Anders
manier van stimuleren	De leerkracht benoemt voorafgaand aan de groepsopdracht het doel. Zij bespreekt dat de leerlingen in het rollenboekje moeten kijken en een dag-sticker mogen plakken bij een rol dat ze nog niet hebben gehad. De hoofdregel van de klas is 'samen spelen, samen delen'. Deze regel staat centraal bij het werken aan de groepsopdracht. De leerkracht laat voorbeelden zien hoe het wel of niet moet.
individuele aanspreekbaarheid	○ De bijdrage van ieder groepslid is herkenbaar x Taak- of rolverdeling ○ Stimuleren van het groepsgevoel Anders
Manier van stimuleren	De leerkracht benoemt dat het belangrijk is om jouw eigen rol goed uit te voeren. Wanneer dit mis gaat, gaan ook de andere rollen mis. Wanneer bijvoorbeeld de materiaalbaas niet voor alle spullen heeft gezorgd, kan jouw groepje niet aan de slag. Ook is het belangrijk om samen af te spreken hoe je aan de slag gaat. Hierbij is de stiltekapitein belangrijk. Zodat iedereen naar elkaar luistert. De leerkracht laat voorbeelden zien hoe het wel of niet moet.
directe interactie	○ Ideeën uitwisselen ○ Gedachtegang verwoorden x Luisteren en corrigeren
Manier van stimuleren	De leerkracht benoemt dat iedereen anders denkt en doet. Om het gezellig te houden in het groepje is het belangrijk om naar elkaar te luisteren. De leerkracht laat voorbeelden zien van hoe het wel en niet moet.
samenwerkingsvaardigheden	Zie instrument ...
evaluatie en bijstelling	○ Docent stelt vast of leerlingen de leerstof hebben begrepen. ○ Docent geeft feedback op behaalde resultaten x Feedback: Klassikaal/ per groep x Docent vraagt welke aspecten van samenwerken goed gingen. ○ Docent vraagt wat de volgende keer beter kan. ○ Docent evalueert tijdens/ na de activiteit. ○ Er vindt geen evaluatie plaats. ○ Anders

basisvaardigheden	w	NW	manier van stimuleren
Prettige omgang met elkaar			

Manier van stimuleren	De leerkracht maakt de manier van samenwerken bespreekbaar. Ze geeft feedback op de verschillende groepjes en bespreekt wat wel en wat niet goed ging. Dit laat ze zien met voorbeelden. Uiteindelijk benadrukt ze de positieve aspecten van samenwerken en wat dit voor de groep kan betekenen. Dit alles is belangrijk voor het groepsklimaat en het omgaan met elkaar in de klas.
Groep 1/2	

Tabel 12. Observatieformulier vijf basissenmerken groep 1/2.

8.3.2 Observatieformulier voorbeeldschool groep 4.

• elkaars naam gebruiken • elkaar aankijken tijdens het praten • vriendelijk op elkaar reageren • elkaar gelegenheid geven mee te doen	xxx xxx x xx	xx x	- Complimenten geven/ inspelen op gevoel: '... wat goed dat jij ... mee laat spelen. Hoe voelt dat voor jouw ...?' 'Ik zie dat ... een beetje boos kijkt, hoe komt dat denk je?'
Gericht zijn op anderen			
• luisteren naar elkaar • elkaar laten uitpraten • de inbreng/bijdrage van een ander accepteren	xx xxx xxx	x	- Goed gedrag uitlichten: De klas wordt stilgelegd en één groepje laat zien hoe zij samenwerken. De leerlingen leren van en met elkaar.
Eigen initiatief			
• een inbreng durven te hebben • zo duidelijk praten dat anderen je kunnen verstaan • meewerken aan de groepsopdracht	xx xxx xxx	x	- Inspelen op groepsgevoel: De leerlingen mogen vertellen over het weekend in het eigen groepje. Juf zegt: 'Jongens en meiden, let al goed op jullie rollen en kijk naar blokje drie van de basisvaardigheden. Deze ga je alvast oefenen met de startopdracht.'
Je houden aan afspraken			
• bij je groepje blijven • rustig praten en werken, andere groepen niet storen • materiaal met elkaar delen • om de beurt praten • aan de taak doorwerken tot deze af is	x xxx xx xx x	xx xxx x xx	- Goed gedrag uitlichten: De klas wordt stilgelegd en één groepje laat zien hoe zij samenwerken. De juf laat de leerlingen vertellen waarom het samenwerken in dit groepje goed gaat.
Groep 4			

Tabel 13. Observatieformulier basisvaardigheden groep 4.

voortgezette vaardigheden	w	NW	manier van stimuleren
Communicatie - vragen stellen aan elkaar - reageren op wat een ander zegt - af en toe herhalen wat iemand zegt - elkaar vragen hardop te denken	 	 	-Feedbackcyclus (feedup, feedforward en feedback): De leerkracht stelt vragen: 'wat vinden jullie ervan?' 'Ben jij het er mee eens of oneens?' 'Kun jij een oplossing bedenken?'
Helpen - elkaar aanbieden iets uit te leggen - hulp vragen aan een ander - elkaar helpen zonder voor te zeggen	 	 	
Betrokkenheid bij de groep - elkaar aanmoedigen mee te doen - elkaar een complimentje geven - ondersteunende opmerkingen maken - met alle andere groepsleden samenwerken	 	 	- rollen bespreken: 'Kijk in je mapje nogmaals naar je rol. Ben jij deze rol ook aan het uitvoeren of ben jij met een andere rol bezig?' - doelen bespreken: 'We zijn bezig met een gezamenlijk doel en we zijn in groepjes aan het werk. Ben je dan alleen met zijn 2 ^e bij deze opdracht?'
Doelgericht werken - het werk plannen: eerst dit, dan dat - richting geven aan de uitvoering van de taak - af en toe voortgang samenvatten - elkaar herinneren aan de opdracht	 	 	- feedback geven: '... wat goed dat jij je mening geeft.' '... wat goed dat jij naar de ander luistert.' 'Kijk nogmaals naar het doel. Kunnen jullie op deze manier het doel bereiken?'
Groep 4			

Tabel 14. Observatieformulier voortgezette vaardigheden groep 4.

positieve wederzijdse afhankelijkheid	☒ Gemeenschappelijk doel ☐ Groepsbeloning ☒ Delen van het materiaal ☒ Toekennen van rollen ☐ Anders
Manier van stimuleren	De leerkracht noemt voorafgaand aan de startopdracht de vaardigheden die hierin naar voren komen. Wanneer de groepsopdracht begint vertelt zij ook de verschillende doelen. Hierin zitten twee vaardigheidsdoelen en twee didactische doelen. De leerlingen beginnen de opdracht altijd met het pakken van een rollenkaartje dat zij nog niet hebben gehad. Daarna kan de materialenbaas de spullen pakken per groepje. Ieder groepje heeft zijn eigen mandje met spullen. Voor de opdracht begint wijst de juf alle groepjes nog even op het afsprakenblad. Deze heeft ieder groepje samen opgesteld en hierbij afgesproken dat zij zich hieraan houden.
individuele aanspreekbaarheid	☒ De bijdrage van ieder groepslid is herkenbaar ☒ Taak- of rolverdeling ☒ Stimuleren van het groepsgevoel ☐ Anders
Manier van stimuleren	Wanneer de leerkracht langs de groepjes loopt bekijkt zij de rollenkaartjes en het afsprakenblad. Dit om te controleren of ze deze rollen en afspraken herkent. Hierbij complimenteert de leerkracht het groepje of geeft zij het groepje feedback. De leerkracht verteld dan wat zij ziet en bevestigt de leerlingen of dit waar is en wat zij hieraan kunnen doen om dit op te lossen. Door iedere projectles met een startopdracht te beginnen stimuleert de leerkracht het groepsgevoel. In deze startopdracht kunnen de leerlingen bepaalde vaardigheden al oefenen.
directe interactie	☒ Ideeën uitwisselen ☐ Gedachtegang verwoorden ☒ Luisteren en corrigeren
Manier van stimuleren	De leerkracht benoemt dat tijdens de groepsopdrachten het belangrijk is om samen te werken naar één eindproduct. Hierbij mag jij je mening geven en luister je naar elkaar. Je hoeft het niet altijd eens te zijn met elkaar. Maar dan mag jij dit op een vriendelijke manier tegen elkaar zeggen. Want op iedereen zijn afsprakenblad staat dat je vriendelijk met elkaar om moet gaan om het gezellig te houden in de groep.
samenwerkingsvaardigheden	☐ Zie instrument ...
evaluatie en bijstelling	☐ Docent stelt vast of leerlingen de leerstof hebben begrepen. ☒ Docent geeft feedback op behaalde resultaten ☒ Feedback: Klassikaal/ per groep ☒ Docent vraagt welke aspecten van samenwerken goed gingen. ☒ Docent vraagt wat de volgende keer beter kan. ☒ Docent evalueert tijdens/ na de activiteit. ☐ Er vindt geen evaluatie plaats. ☐ Anders
Manier van stimuleren	Aan het eind van de projectles besteedt de leerkracht aandacht aan de evaluatie. Hierbij haalt zij de doelen van die dag erbij om te kijken of deze behaald zijn of wat een groepje hier nog voor nodig heeft om dit te behalen. Hierbij geven

	groepjes tips en voorbeelden aan elkaar. De tips worden in het groepsboekje opgenomen om hier de volgende projectles mee aan de slag te gaan.
Groep 4	

Tabel 15. Observatieformulier vijf basissenmerken groep 4.

8.4 Interview ervaringsexpert voorbeeldschool.

Hoe krijgt samenwerken in de praktijk vorm op een voorbeeldschool?

1. Hoe is samenwerken zichtbaar op uw school?
2. Wat is het doel van samenwerken binnen de school?
3. Is er schoolbreed vastgesteld welke vorm van samenwerken wordt gehanteerd?
4. Wat zijn de ontwikkelingen in het team t.o.v. samenwerken?
5. Wat hebben leerkrachten nodig om leerlingen te kunnen laten samenwerken?
6. Wat hebben leerlingen nodig om te kunnen samenwerken?
7. Hoe wordt samenwerken vormgegeven in de verschillende bouwen?
8. Wat levert samenwerken jullie op?
9. Wat zijn de doelen omtrent samenwerken voor de toekomst?

8.4.1 Interview ervaringsexpert voorbeeldschool.

Aanpak van samenwerken

Rol van de leerkracht

Opbrengst van samenwerken

1. Hoe is samenwerken zichtbaar op uw school?

Op mijn vorige school werkten alle klassen actief met de samenwerkingsvaardigheden. Op deze school werkten we zonder methodes en werd samenwerken over de gehele dag geïntegreerd. Voor iedere groep waren een aantal vaardigheden opgesteld waar de leerlingen aan moesten werken. Zo was het duidelijk voor de leerlingen wat ze op het gebied van samenwerken in een bepaalde groep zouden leren. Ook was het voor de leerkrachten duidelijk welke vaardigheden de leerlingen aan het eind van het schooljaar geleerd moesten hebben/ beheersen. Doordat er op de school ook hoge ouderparticipatie heersten waren ook alle ouders op de hoogte van de leerlijn samenwerken.

2. Wat is het doel van samenwerken binnen de school?

De visie van de school bestond uit een aantal belangrijke punten. Een van die punten is samenwerken. Doordat we in de visie samenwerken belangrijk vonden moest dit natuurlijk ook zichtbaar zijn in het onderwijs op de school. Omdat de leerlingen veel al aan projecten werken, zijn ze vaak in groepen aan het werk. En is dit ideaal voor samenwerken.

2.1 Welke vorm van samenwerken hanteren jullie op school?

Op de school hebben wij zelf een leerlijn samenwerken ontworpen. Dit is niet specifiek alleen coöperatief leren of alleen samenwerkend leren. Wij hebben beide vormen van samenwerken bekeken en van iedere vorm de voor ons goede werkvormen en activiteiten uitgekozen. Wij werken daarom ook niet alleen in viertallen, maar ook drie- of tweetallen. Soms mogen de leerlingen zelf kiezen, soms maakt de leerkracht groepen, dit is ook per project verschillend. Zo hebben wij een leerlijn samengesteld voor de leerlingen, maar ook voor de leerkrachten. Zo weten leerlingen wat zij in een bepaalde groep voor vaardigheden aangeleerd krijgen en wat ze moeten beheersen. Dit wordt tijdens portfolio gesprekken besproken. De vaardigheden per leerjaar zijn eigenlijk de doelen per leerjaar.

2.2 Hoe worden deze doelen geobserveerd?

Tijdens het samenwerken heeft de leerkracht een begeleidende en coachende rol. Hij observeert het samenwerkingsproces in de groep. Hij gaat in gesprek met de leerlingen over de verschillende doelen. En maakt het samenwerken bespreekbaar. Het is belangrijk om de leerlingen veel complimenten te geven als het goed gaat. En wanneer samenwerken goed verloopt kun je dit ook uitlichten in de klas, dan leg je bijvoorbeeld even het werken stil en belicht je een groepje dat goed aan het samenwerken is. Zo benoem je wat er goed gaat en waardoor dit komt. Zo leren de leerlingen van en met elkaar.

2.3 Wordt er gebruik gemaakt van bepaalde kijklijsten of observatielijsten?

De leerkracht heeft geen kijklijst om vaardigheden af te strepen. De leerkracht weet de doelen op het gebied van samenwerken van zijn groep, maar ook van de andere jaarklassen. Zo weet de leerkracht wat hij de leerlingen moet aanleren, waar hij op voort kan boorduren en waar hij tijdens het observeren op kan letten.

2.4 Worden de doelen besproken en geëvalueerd met de leerlingen?

Alle leerlingen weten welke vaardigheden in een bepaalde groep centraal staan. Deze vaardigheden krijgen zij op verschillende manieren aangeleerd. Bij de jongere kinderen is dit bijvoorbeeld d.m.v. toneelstukjes en coöperatieve werkvormen. Dit is maar net wat het best past in een bepaalde groep. Tijdens de verschillende activiteiten observeert de leerkracht het proces van samenwerken. Ook wijst zij de leerlingen op de verschillende doelen van samenwerken. Zodat zij niet vergeten wat zij bij een bepaalde activiteit moeten behalen. Er staan namelijk bij ieder project verschillende doelen vast, deze doelen zijn op inhoud maar ook op sociaal gebied, bij dit laatste komt het samenwerken kijken.

Doordat de leerlingen hier zelf inzicht in hebben, weten zij waar ze uiteindelijk waar naartoe kunnen werken.

2.5 Worden deze doelen teruggekoppeld naar ouders?

De doelen worden in portfolio gesprekken toegelicht en besproken met de ouders. De ouders hebben zelf ook zicht op de leerlijn samenwerken die schoolbreed bepaald is.

2.6 Wordt de vaardigheid samenwerken getoetst?

De leerkracht observeert het proces. Ik denk niet dat het toekennen van een cijfer baat heeft bij een vaardigheid als samenwerken, bij een ander vaardigheid denk ik ook niet. Wat zegt het cijfer 5 bijvoorbeeld over samenwerken? Bij ons op school wordt in een portfoliogesprek beargumenteerd waarom een leerling de vaardigheid beheerst of wat er nog voor nodig is om het te gaan beheersen. Je zou bijvoorbeeld een vinkje achter de vaardigheid kunnen zetten wanneer een leerling dit heeft behaald. Dat geldt dan niet dat de vaardigheid niet meer geoefend hoeft te worden. De vaardigheden komen als maar terug en in een volgende groep kan de vaardigheid weer uitgebreid worden.

3. Is er schoolbreed vastgesteld welke vorm van samenwerken wordt gebruikt?

Doordat in de schoolvisie samenwerken belangrijk wordt gevonden, moest dit ook zichtbaar zijn in het onderwijs. Er is een groep leerkrachten aangesteld om samenwerken vorm te geven in het onderwijs op de school. Er zijn samenwerkingsvormen bekeken en er is een leerlijn samenwerken opgesteld voor leerlingen en voor leerkrachten. Hierin staan verschillende manieren opgenomen om de vaardigheden te leren en aan te leren. Hierbij gebruiken we niet maar één vorm van samenwerken. De leerkracht heeft de meeste kennis van zijn groep en bepaald de beste aanpak voor zijn groep. Doordat er op school met projecten wordt gewerkt, komt samenwerken altijd aan bod. Mits er wel een goed project opgesteld is.

3.1 Waar moet een goed project aan voldoen?

Het is belangrijk dat de projecten zo zijn ingericht dat er samengewerkt dient te worden. De leerlingen werken samen naar één gezamenlijk doel en daarbij kunnen zij niet zonder elkaar. Het is daarom belangrijk om kritisch te kijken naar de projecten die worden gegeven. Eigen zou er een coderingsgids moeten komen omtrent samenwerken. Hier kun je Van den Oetelaar naar vragen. Er is namelijk een coderingsgids van 2011, maar of deze vernieuwd is, weet ik niet.

3.2 Wat houdt de coderingsgids in?

In de coderingsgids zie je op schaal van 0 tot 5 op welk niveau het project zit op het gebied van samenwerken. Zo kunnen de doelen van het project aangepast worden als het niveau niet voldoet aan de eisen die je als school stelt.

4. Wat zijn de ontwikkelingen in het team t.o.v. samenwerken?

In het ideaalplaatje zou het natuurlijk fantastisch zijn om als team te bepalen welke vorm van samenwerken het beste is. Maar ik denk dat in de praktijk dit niet zo werkt. Er moet altijd een 'directeur' of ander persoon zijn die de leiding neemt en de beslissingen neemt. Doordat op de school samenwerken in de visie van de school zichtbaar was, moest dit ook in de praktijk zichtbaar worden. Er zijn een aantal leerkrachten die zich zijn gaan specialiseren in samenwerken en zij hebben het voortouw genomen om de leerlijn samenwerken op te stellen. Hierbij is in teamvergaderingen de voortgang besproken en konden leerkrachten hun mening geven, deze meningen werden meegenomen door de werkgroep. Uiteindelijk was de directeur de eindverantwoordelijke en nam hij de uiteindelijke beslissing over de leerlijn.

5. Hoe wordt samenwerken vormgegeven in de verschillende bouwen?

In de lagere groepen zal dit veel gedaan worden d.m.v. toneelstukjes. Zodat de leerlingen zien wat het goede is. Maar ook hier kan al gewerkt worden met verschillende activiteiten, bijvoorbeeld iemand verteld een verhaal en de ander moet het navertellen. Zo leer je bijvoorbeeld al 'elkaar aankijken' en 'luisteren naar elkaar'. Er wordt ook gebruik gemaakt van coöperatieve werkvormen.

Ook een aantal methoden op het gebied van sociaal-emotioneel zijn zeer geschikt om verschillende vaardigheden aan te bieden.

6. Wat levert samenwerken op voor de leerkracht?

Voor leerkrachten levert het samenwerken op dat er een betere groepssfeer heerst in de klas. Doordat leerlingen veel samenwerken leren ze elkaar ook beter kennen, dit bevordert het contact tussen leerlingen en het groepsklimaat.

6.1 Wat levert samenwerken op voor de leerlingen?

De leerlingen leren op school steeds meer vaardigheden aan. Hierdoor leren de leerlingen beter omgaan met elkaar, leren zij zich in te leven in andere en leren zij een opdracht gezamenlijk tot een goed eind te brengen. Deze vaardigheden kunnen de leerlingen weer gebruiken in hun verdere loopbaan.

6.3 Wat levert samenwerken op voor de school?

Wij bereiden leerlingen voor op de toekomst. Leerlingen hebben steeds meer vaardigheden nodig om zich staande te houden in de samenleving. Er zijn maar weinig beroepen die alleen op zichzelf staan, waarbij je niemand anders nodig hebt. Omdat de leerlingen bij ons op school al leren samenwerken, hebben zij al een extra rugzakje met vaardigheden om te gebruiken in hun verdere loopbaan.

7. Wat zijn de doelen omtrent samenwerken voor de toekomst?

Er zit nog een verbeterpunt aan de kwaliteit van projecten. Nog niet alle projecten zijn getoetst volgens de coderingsgids. Hier moeten wij als school nog mee aan de slag, om zo de kwaliteit van samenwerken te optimaliseren.

8.5 Interview Van den Oetelaar.

Welke randvoorwaarden dienen geschapen te worden om samenwerken een plaats te geven op de onderzoeksschool?

Opbrengst interview: Hoe krijgt samenwerken in de praktijk vorm.

1. Hoe is samenwerken zichtbaar op uw school?

Ik zou het liefst zien dat het kind op een school centraal staat. Je kijkt naar een kind als individu. Op het gebied van samenwerken kun je dan wel gebruik maken van een leerlijn samenwerken, maar deze leerlijn is dan niet groep gebonden. Ieder kind is anders en je moet bij de samenwerking rekening houden met de ontwikkeling van het brein. Jonge kinderen zijn vaak nog egocentrisch. Daarom moet je jonge kinderen heterogeen laten spelen. Kinderen van groep 1 samen met kinderen uit groep 2 of 3. Doordat leerlingen van elkaar zien dat het ook anders kan, 'dat je niet alleen voor jezelf hoeft te kiezen', leren kinderen langzaam samenwerken. Het is belangrijk om veel te observeren. Je bekijkt niet een 'gemiddelde' klas. Je kijkt naar een individuele leerling en zijn behoefte. Je bekijkt waar een leerling in zijn ontwikkeling zit op cognitief gebied.

2. Wat is het doel van samenwerken binnen de school?

De manier van samenwerken op een school ligt aan het soort onderwijs op de school. Wanneer er ontwikkelingsgericht (KLOS) gewerkt wordt dan is er veel ruimte voor kinderen om spelend te leren. Een uitdagende leeromgeving stimuleert het spel. Het is belangrijk om spel te stimuleren, want spel is het begin van samenwerken. Wanneer leerlingen zich interesseren in een bepaalde activiteit zijn ze bereid om samen te spelen. Ik ben van mening dat je je onderwijs zo moet ontwerpen dat spel mogelijk is, en binnen spel is het belangrijk om te leren samenwerken. Spel komt steeds meer onder druk te staan. Spel moet door de gehele basisschool meer ruimte krijgen. Wil je kinderen optimaal laten ontwikkelen op het gebied van samenwerken, dan moet spel doorgevoerd worden in de verschillende bouwen. (Ervaringsgericht onderwijs – sociaal constructivisme)

3. Wat hebben leerkrachten nodig om leerlingen te kunnen laten samenwerken?

4. Wat hebben leerlingen nodig om te kunnen samenwerken?

De leerkracht moet inzicht hebben in het brein en niveau van de leerlingen. Wanneer een leerkracht deze inzichten heeft kan hij passende lessen/activiteiten ontwerpen op het gebied van samenwerken passend bij zijn groep.

De leerkracht moet ook beschikken over het vermogen van observeren en evalueren. Het is heel belangrijk om het niveau van de leerlingen goed in beeld te hebben zoals hierboven beschreven. Maar daarnaast is het ook belangrijk om het samenwerken te evalueren en reflecteren. De leerlingen moeten zelf inzicht krijgen in wat zij kennen en kunnen. Je moet hierover in gesprek gaan met de leerlingen. Op de site van SLO staat een beoordelingsinstrument waarmee je leerlingen zelf inzicht laat krijgen in verschillende vaardigheden. Hier staat ook de vaardigheid samenwerken beschreven. Hier kunnen leerlingen zichzelf beoordelen op de verschillende vaardigheden en krijgen inzicht in wat zij al kennen en kunnen. Dit inzicht krijgen leerlingen niet wanneer zij alleen een cijfer krijgen. Vooral bij jonge kinderen is het belangrijk dat leerlingen het samenwerken zelf gaan ontdekken d.m.v. spel. De mens heeft zich evolutionair zo ontwikkeld om door samenwerken te leren. Het is een natuurlijke manier van leren. Dit zie je ook terug in het sociaal-constructivisme.

5. Wat zijn de doelen omtrent samenwerken voor de toekomst?

De coderingsgids is een instrument om te kijken hoeveel ruimte er is om daadwerkelijk samen te werken in een bepaalde activiteit of bijvoorbeeld in een leerarrangement. Wanneer je de coderingsgids en de rubrics gebruikt bij het ontwerpen van een leerarrangement is er veel ruimte voor de 21e eeuwse vaardigheden. Je kunt het leerarrangement namelijk een soort van toetsen. Dit zal voor de school opleveren dat leerarrangementen meer ruimte bieden voor het ontwikkelen van samenwerken en van de andere 21e eeuwse vaardigheden. Hierdoor worden de leerarrangementen effectiever op het gebied van vaardigheden.

8.6 Taakrollen coöperatief leren.

Materiaalbaas

Je let goed op welke materialen jullie nodig hebben en waar je ze kunt halen.

Je haalt de materialen snel op zodat je groep aan het werk kan.

Als tijdens het werk nog materiaal nodig is, mag jij alleen dat gaan halen.

Als het werk klaar is lever je het werk in bij de leraar en ruim je de materialen die jullie hebben gebruikt op.

Tafelbaas

Je zorgt dat je weet hoe de tafels moeten staan.

Je geeft je groepsgenoten aanwijzingen voor het plaatsen van de tafels.

Je zorgt ervoor dat dit snel en zachtjes gebeurt.

Stilte-kapitein

Je houdt in de gaten of je groepsgenoten niet te hard praten. Als de groep te hard praat, zeg je bijvoorbeeld: 'We moeten iets zachter praten'.

Als jouw groep last heeft van een andere groep mag jij hen waarschuwen en vragen wat zachter te doen.

Schrijver

Zorg ervoor dat je pen en papier voor je hebt.

Als de groep een antwoord geeft, vraag dan of iedereen het ermee eens is.

Schrijf het antwoord van je groep goed leesbaar op.

Tijdbewaker

Je zorgt ervoor dat je de klok kunt zien of een horloge hebt. Je vertelt aan het begin van de opdracht hoeveel tijd jullie hiervoor hebben.

Wanneer de groep erg lang bij een vraag blijft hangen waarschuw je, bijvoorbeeld door te zeggen:

'We moeten aan de volgende vraag beginnen, anders krijgen we het niet af.'

Af en toe vertel je je groep hoeveel tijd er nog over is.

Je geeft aan wanneer de tijd bijna voorbij is en jullie echt moeten stoppen.

Aanmoediger

Moedig je groep aan voordat jullie aan het werk gaan, bijvoorbeeld: 'Kom op jongens, we gaan aan de slag!'

Wanneer iemand even vastzit, zeg je bijvoorbeeld: 'Kom op, je kunt het wel.'

Wanneer je groep de opdracht moeilijk vindt, zeg je bijvoorbeeld: 'We kunnen het wel, even goed nadenken.'

Taak-kapitein

Je zorgt ervoor dat iedereen bij de groep blijft en dat niemand wegloopt

Wanneer iemand in de groep over andere dingen praat dan de taak zeg je: 'E ventjes erbij blijven'.

Wanneer de groep niet meer geconcentreerd is, zeg je: 'Kom op, probeer nog even mee te doen'.